

Rumeli

RUMELİ İSLÂM ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

مجلة روم ايلي للبحوث الإسلامية | Rumeli Journal of Islamic Studies

ISSN : 2564 - 7903 • Yil / Year: 2023 • İlkbahar / Spring • Sayı / Issue : 11

TRAKYA
ÜNİVERSİTELER BİRLİĞİ
İLAHİYAT FAKÜLTELERİ

RUMELİ

İslâm Araştırmaları Dergisi

مجلة روم ايلي للبحوث الإسلامية / Journal of Islamic Studies

Yıl / Year: 2023 – İlkbahar / Spring – Sayı / Issue: 11

ISSN: 2564-7903

Dergimizin Tarandığı Veritabanı ve İndeksler:

RUMELİ İslâm Araştırmaları Dergisi | Journal of Islamic Studies

مجلة روم ايلي للبحوث الإسلامية

ISSN: 2564-7903

Kapsam | Scope: Dinî Araştırmalar, İslam Araştırmaları, Balkan Araştırmaları / Religious Studies, Islamic Studies, Balkan Studies

Periyot | Period: Yılda 2 Sayı (30 Nisan & 31 Ekim) / Biannual (30 April & 31 October)

Yayın Dili | Language Publication: Türkçe & İngilizce & Arapça & Arnavutça & Boşnakça / Turkish & English & Arabic & Albanian & Bosnian

Rumeli İslâm Araştırmaları Dergisi Uluslararası bilimsel hakemli bir dergidir.
Rumeli Journal of Islamic Studies is a international peer-reviewed academic journal.

Yayıncı / Publisher

Trakya Üniversitesi Matbaası
Edirne Teknik Bilimler MYO Sarayıçı Yerleşkesi Edirne, TÜRKİYE

Amblem ve Kapak Tasarımı | Emblem and Cover Design

Dr. Ömer Kasım Kahya

Grafik Tasarım ve Mizanpaj | Graphic Design and Layout

Arş. Gör. Mücahit Karakaş

Rumeli İslâm Araştırmaları Dergisi, Creative Commons Atıf 4.0 International License (CC BY NC) ile lisanslanmıştır. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Rumeli Journal of Islamic Studies is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY NC). Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Rumeli İslâm Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanan yazıların tüm içerik sorumluluğu yazarlarına aittir.

All the responsibility for the content of the papers published in Rumeli Journal of Islamic Studies belongs to the authors.

İletişim | Communication

Trakya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Balkan Yerleşkesi 22030 Edirne- TÜRKİYE

Tel: 0 284 235 68 99 Fax: 0 284 235 08 87

rumelislam@trakya.edu.tr

<https://dergipark.org.tr/rumeli>

<https://rumeli.trakya.edu.tr/>

RUMELİ
İslâm Araştırmaları Dergisi
Journal of Islamic Studies
مجلة روم ايلي للبحوث الإسلامية

ISSN: 2564-7903

SAHİBİ | OWNER

Trakya Üniversiteler Birliği İlahiyat Fakülteleri Adına

Prof. Dr. Ali Öztürk

Trakya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

EDİTÖR | EDITOR IN CHIEF

Dr. İtir Rruğa

rrugailir@trakya.edu.tr / Trakya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

YARDIMCI EDİTÖRLER | CO-EDITORS

Dr. Feim Gashi

feimgashi@klu.edu.tr / Kırklareli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Dr. Yakup Bıyıkoğlu

ybiyikoglu@nku.edu.tr / Namık Kemal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ | RESPONSIBLE MANAGER

Dr. İtir Rruğa

rrugailir@trakya.edu.tr / Trakya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

REDAKSİYON / REDACTION

Dr. Uğur Boran

ugurboran@trakya.edu.tr / Trakya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Dr. Enes Eryılmaz

enes.eryilmaz@klu.edu.tr / Kırklareli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Dr. Zehra Gözütok Tamdoğan

ztamdogan@klu.edu.tr / Namık Kemal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Basım Tarihi / Printing Date

Nisan / April - 2023

<https://rumeli.trakya.edu.tr/> / <https://dergipark.org.tr/rumeli>

rumelislam@trakya.edu.tr [rumeliislam@rumeliislam](https://twitter.com/rumeliislam)

Araştırma Makaleleri / Articles

İSVEÇLİ MİSYONER GUNNAR JARRİNG KOLEKSİYONUNDA YER ALAN BİR ANONİM UYGURCA KUR'ÂN TEFSİRİ ÜZERİNE

Geliş Tarihi : 24 Ocak 2023

Kabul Tarihi : 7 Mart 2023

Nur Ahmet KURBAN*

Özet

Doğu Türkistan, yakın döneme kadar İslam dininin kurallarının geçerli olduğu bir İslam beldesidir. Nitekim XX. yüzyılın başlarında dine dayalı düzenler bir bir yıkılırken 1933 yılında Kaşgar'da Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti kurulmuştur. Bölge halkı yaşanan bütün zorluklara rağmen daha sonraki süreçte de İslamî kimliğini muhafaza etme gayreti içerisinde olmuş; millî ve mânevî değerlerini yansıtan ve ayakta tutan eserler vermeye çalışmıştır.

Tarihi süreçte bölgede yazılmış eserlerin önemli bir kısmı kayıptır. Bunlardan bazıları, yabancı araştırmacılar tarafından götürülürken, bazıları Komünist Parti iktidarında ideolojilerine aykırı kabul edilerek imha edilmiştir. Az bir kısmı ise siyasi kargaşa ortamında kaybolmuştur. Bizim bu çalışmada ele alıp incelemeyi düşündüğümüz eser ise Doğu Türkistan bölgesinde geçtiğimiz yüzyılın başlarında yazılmış olan ve İsveçli bir misyoner tarafından ülkesine götürülen kıymetli eserlerden biridir. Eserin yazıldığı yıllarda dünya coğrafyasında gelişmekte olan düşünce akımlarının izlerini Doğu Türkistan topraklarında sürmek bize bölge halkını anlama imkânı verecektir. En azından İslami düşünce evrim sürecinde Doğu Türkistan toplumunun durduğu yeri tespit noktasında fayda sağlayacaktır. Bu noktadan hareketle ilgili eseri ilk bölümündeki kayıt bilgileri doğrultusunda inceleyeceğiz. Sonraki bölümde ise eserin bir tefsir olması dolayısıyla tefsir ilminin dikkate aldığı açılardan incelemeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: İslam, Uygur, tefsir, yazma eserler, Kur'ân

ON AN ANONYMOUS COMMENTARY OF THE QUR'ÂN IN THE UIGHUR LANGUAGE IN THE COLLECTION OF SWEDISH MISSIONARY GUNNAR JARRING

Abstract

The East Turkestan region is an Islamic area where Islamic religious rules are valid until recently. Indeed, while religious orders had been destroyed one by one at the beginning of the twentieth century, the East Turkestan Islamic Republic had been established in Kashgar in 1933. Despite all the difficulties which had been experienced by community, the people of the region had made an effort to preserve their Islamic identity in the later process. They had tried to produce works that had reflected and sustained their national and spiritual values.

In the historical process, a significant part of the works written in the region are lost. While some of them had been taken to their countries by foreign researchers, some of them had been destroyed during the communist party rule, as they had been considered contrary to their ideology. A few of them were lost in the political turmoil. The work that we are considering to examine in this study is one of the important works that had been written in the East Turkestan region at the beginning of the last century, but it had been taken by a Swedish missionary and brought to his country. Tracing the currents of thought that had developed in the world geography in the years when the work had been written, in the territory of the East Turkestan, will give us the

* Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Öğr. Üyesi, nkurban@comu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-9459-0931, DOI: 10.53336/rumeli.1241610.

İntihal: Bu makale "iThenticate" intihal tarama programında taranmış ve intihal içermediği tespit edilmiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

Atıf / Citation: Kurban, Nur Ahmet, "İsveçli Misyoner Gunnar Jarring Koleksiyonunda Yer Alan Bir Anonim Uygurca Kur'ân Tefsiri Üzerine", *Rumeli İslam Araştırmaları Dergisi* / 11 (Nisan 2023): 53-77. <https://doi.org/10.53336/rumeli.1241610>.

Copyright © CC BY-NC 4.0

opportunity to understand the people of the region. At least, it will be useful in determining the place where the East Turkestan society has stood in the progress of the evolution of Islamic thought. From this point, we will examine the related work in the first part in line with the registration information. In the next section, we will try to examine the work from the point of view of the science of tafsîr, since it is a book of tafsîr.

Keywords: Islam, Uighur, the Commentary of the Qur'an, Manuscripts, the Qur'an.

Giriş

Uygurların kullandıkları alfabeler benimseyip yaşadıkları dinleriyle doğrudan ilişkilidir. Bu bağlamda tarih boyunca çeşitli alfabeler kullanmışlardır. Kaşgarlı, Uygurların buldukları yurtlarda farklı ağızlarla sahip olmakla birlikte Öztürkçe bir dillerinin olduğundan bahseder. Aynı zamanda Uygur şehirlerinden İdil boylarına kadar olan halkların dilinin Türkçe olduğunu ifade eder.¹ Buradan hareketle bütün Türk boylarının kullandıkları ağız ve alfabelerin toplamının Türkçe olduğunu söyleyebiliriz. Uygurlar tarih boyunca kullandıkları alfabelerle kültürlerini, inançlarını ve yaşam öykülerini Türkçe olarak kayıt altına almışlardır. İslam'ı kabul ettikten sonra da aynı minvalde devam etmişlerdir. Kur'an tercümesi de böyledir. Doğudaki kardeşleri ile iyi ilişkileri sürdürürken diğer yandan İslam coğrafyası ile de sıkı alışveriş içinde olmuşlardır. Geliştirdikleri zengin dil ve edebî kültürü sayesinde orijinal eserler ortaya çıkarmış, hatta Kur'an'ı Kerim'i tercüme ederek Türkçeye yeni kavramlar kazandırmışlardır.²

Kur'an'ın Türkçe tercümesinin ne zaman ve nerede yapıldığına dair kesin bir bilgi bulunmama ile birlikte ilk tercüme Karahanlı Türkçesiyle hazırlandığını söylemek mümkündür.³ Karahanlı Türkçesi Köktürk ve Uygur Türkçesinin tabii bir devamı olduğuna göre⁴ bu tercüme aynı zamanda Uygurca Kur'an tercümesi olarak da isimlendirilebilir. Kutadgu Bilig ve Kaşgarlı'nın Divân'ı da bu dönemin eserlerinden olduğu kesindir. Kutadgu Bilig içerisinde çok sayıda ayet ve hadis tercümesi barındırır.⁵ Bu bağlamda Abdulkadir İnan şöyle bir ifade kullanır:

"Bize ulaşan bu eski Kur'an tercümelerine esas olan en eski tercümenin XI. asrın hangi yıllarında yapıldığını kesin olarak bilmiyoruz. Farsçaya ilk tercümesinin yapıldığı 350-365/ 961- 976 yıllarında olduğuna göre Türkçeye tercümesi de bu sıralarda olabilir. Malûmdur ki, bu tarih ilk olarak Türk hakanlığının İslamiyet'i devlet dini olarak kabul ettiği zamana rastlar. Fakat bu tarihte Kur'an'ın derhal Türkçeye tercüme edilmiş olması uzak ihtimaldir. Çünkü yeni Müslüman olan Türklerin, bilhassa dinî edebiyat geleneklerine malik olan Uygurlardan Müslüman olan Türklerin Kur'an'ı tercüme edecek kadar İslâm kültürünü almış olmaları için zaman lazımdı"⁶

¹ Kaşgarlı Mahmud, *Divân-ü Lûgati't-Türk* trc. Besim Atalay (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1985) I/19-20.

² Necmettin Hacıeminoğlu, *Karahanlı Türkçesi Grameri* (Ankara: Dil Tarih Kurumu Yayınları, 1996), XIII-XXIII.

³ Aysu Ata, *Karahanlı Türkçesinde İlk Kur'an Tercümesi* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2013), XI.

⁴ Hacıeminoğlu, *Karahanlı Türkçesi Grameri*, 1.

⁵ M. Cemal Sofuoğlu, "Kur'an ve Hadis Kültürünün Kutadgu Bilig'teki İzleri", Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1989, sayı: 5, s. 127-180; Halil Ersoylu, "Kutadgu Bilig'de Kur'an-ı Kerim Ayetlerinden İlhâmlar", Türk Dünyası Araştırmaları, 1981, sayı: 15, s. 17-41; Mehmet Kara, "Kutadgu Bilig'de Kur'an ve Hadisin Tesiri", Türk Dünyası Araştırmaları, 1991, sayı: 72, s. 49-85.

⁶ Abdulkadir İnan, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Tercüme Üzerine Bir İnceleme* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1961), 13.

Biz bu görüşe katılmadığımızı belirtmek istiyoruz. Zira dinî metinlerin tercümelerini yapmaya alışkın olan Uygurların dil ve edebiyat sahasındaki başarıları bellidir. Diğer yandan Sultan Satuk Buğra Han, İslam'ı devlet dini olarak ilan edene kadar bölgede İslam dini çoktan yayılmış bulunmaktadır. Kısa süre zarfında Kutadgu Bilig, Divân-i Lütati't-Türk ve Atabetü'l-Hakâyik gibi eserleri ortaya çıkaran kültürün dinlerinin temel kitapları olan Kur'an'ın kendi dillerine tercüme edecek olgunlukta olduğunu düşünüyoruz.

Günümüze kadar Uygurların çoğunlukta bulunduğu Doğu Türkistan bölgesinde çok yaygın olmamakla birlikte Kur'an tercüme aralıksız devam etmiştir. Elimizdeki en eski tercüme birisi Rusya İlimler Akademisi Asya Müzesi'nde yer almaktadır. Araştırmacıların verdiği bilgilerde bu eserin dil ve üslup açısından baş tarafları her ne kadar eski Türkçe dönemini andırır da sonlarına doğru tercümeden ziyade uzun açıklamalarla tefsire dönüştüğü ifade edilmiştir. Giderek Arapça ve Farsça kelimelerin çoğaldığı anlaşılmaktadır.⁷ Bu tercümenin XIV. yüzyıla tarihlendirilmesi mümkündür.

Bölgeye ait ikinci Kur'an tercümesi Türk İslam Eserleri Müze'sinde saklı olan tercümedir. Bu, Kur'an-ı Kerim'in kelime kelime tam tercümesidir. Zeki Velidî'ye göre bu tercüme İlhanlı devletinin son hükümdarı Ebu Sâid Bahadır Han (ö. 736/1335) döneminde Uygur ve Uyratlar için hazırlanmıştır. Bu tercümenin yapısı itibariyle Samânîler dönemindeki Taberî temelinde Farsçaya yapılan tercümeyle benzetilmektedir. Bu bilgiye dayanarak mezkûr tercüme 764/1363 yılına tarihlendirilmiştir.⁸

İlerleyen süreçte Türkçe dini eserlerin sayısında bir azalma görülmektedir. İslam dininin toplumda geniş yer bulması, medrese eğitiminin Arapça ağırlıklı olması, her şeyden daha önemlisi dünya Müslümanları arasındaki iletişimin Arapça ile yapılmaya başlanmasıyla dini eserler de Arapça yazılmaya başlanmıştır. Bu nedenle Uygur yurtlarında Türkçe yazılan eserlerin genelde edebî konularda kaleme alınan, şiir, tezkire ve vaaz-u nasihat içerikli küçük çaplı eserler olduğu dikkat çekmektedir. Örneğin *Fezailul Kur'an*, *Kıssa-i Yusuf*, *Kıssa-i Musa Aleyhisselam*, *Kıyasu'l-Enbiya* eserlerin yanı sıra Molla Fazıl'ın *Tefsir-i Kur'an* ve müellifi meçhul bazı tefsirlerden bahsedebiliriz.⁹

XIX. yüzyılın sonlarından itibaren başlayan Ceditizm rüzgarıyla Tatar uleması tarafından Kur'an'ı birkaç tane tam tercümesi yapılmıştır.¹⁰ Yine bu düşünceden etkilenilerek Uygur bölgesinde XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Kur'an'ın Uygur Türk lehçesine yapılmaya başlandığı görülmektedir. Tatar ulemasından Muhammed Remzi'nin (ö. 1934) Doğu Türkistan'ın Çöçek mevkiinde müderrislik yaptığı vakit bir Kur'an tercümesi hazırladığı bilirse de eser kayıptır.¹¹ Hüseyin Han Tecelle'nin (ö. 1927) de 1910 yıllarında yaptığı bir Kur'an tercüme ve tefsirinden bahsedilir.¹² Ardından Doğu Türkistan bölgesine göç edip farklı şehirlerde müderrislik yapan Ahmed Ferid'in (ö. 1939) Kur'an'ı başlangıçta Tatar

⁷ İnan, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Tercüme Üzerine Bir İnceleme*, 9-10

⁸ İnan, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Tercüme Üzerine Bir İnceleme*, 10-11.

⁹ Nur Ahmet Kurban, *Yirminci Yüzyılda Uygurca Kur'an Çalışmaları* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002), 19 vd.

¹⁰ Nur Ahmet Kurban, *Türkistan Coğrafyasında Çağdaş Dönem Kur'an Çalışmaları* (İstanbul: Sıyer Yayanları, 2016), 20 vd.

¹¹ Ahmet Temir, "Doğumunun 130. ve Ölümünün 50. Yılı dolayısıyla kazanlı tarihçi Mehmet Remzi (1854-1934)", sayı: 197, Cilt: 50, Belleten (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1986), 502.

¹² *Tecelli-Mücellî*, Hz. Abdülhakim Mahsum Hacım (Qeşqer: Qeşqer Uygur Neşriyatı, 1984), 15.

lehçesine ardından Doğu Türkistan'da yaşayan Uygur lehçesine tercüme ve tefsir ettiğini biliyoruz. Maalesef tefsirin bir kısmı elimizde mevcut değildir. Bunları Sâbit Dâmolla (ö. 1948), Muhammed Zarif (ö. 1958) ve en sonra Muhammed Salih Dâmolla'nın (ö. 2018) tercümeleri izlemiştir.

Uygurların en yoğun yaşadığı Doğu Türkistan'da uzun yıllar siyâsî istikrarsızlıklar sebebiyle alanında üretilmiş orijinal eserler nadirdir. Bazı eserler ise kaybolmuştur. Bazıları Çin Komünist Partisinin girişimleriyle imha edilmiştir. Bir kısım eserler XIX. yüzyılın sonları ve XX. yüzyılın başlarında çeşitli amaçlarla bölgeye gelen oryantalist ve misyonerler tarafından memleketlerine götürölmüştür. Doğu Türkistan ile ciddi bir şekilde ilgilenen ölkelerden biri İsveç olmuştur. Burada Lans Del önderliğindeki misyoner grubu,¹³ Gustaf Raquette (ö. 1945), talebesi Gunnar Valfrid Jarring (1907-2002) gibi isimler zikredilebilir. Özellikle Jarring'in topladığı klasik ve geç dönem Çağatay Türkçesine ait eserler hem konuları hem de içeriği bakımından çok zengindir.¹⁴

Biz bu çalışmada söz konusu koleksiyonda tespit ettiğimiz Anonim bir Uygurca Kur'an tefsirini ilim camiasına tanıtmak istiyoruz. Eserin çağımızda etnik açıdan olduğu gibi kültürel açıdan da yoğun bir asimile politikasıyla karşı karşıya kalan Uygur Türklerinin yakın tarihteki din anlayışı ve kullandıkları dilin özelliklerini anlamamız noktasında faydalı olacağına inanıyoruz. Eser Yasîn, Tebareke (Mülk), La Uksimu (Kıyame), Hel Etâ (İnsan), Murselât, Amme (Nebe') ve Nâziat'tan ibaret 7 sûreden oluşmaktadır. Burada göröldüğü üzere müellif bazı sureleri bizim aşına olduğumuz isimlerle almamıştır. Nitekim sûre isimleri birini diğerinden ayıran bazı özel anlamlar taşır. Bu bağlamda bazı surelerin birden fazla ismi vardır. Örneğin Fatıha suresinin yirmi küsur adının olduğundan bahsedilir. Dolayısıyla farklı eserlerde sure isimlerinin birden fazla isimle ifade edilmesi normal bir durumdur.

Biz bu çalışmada önce eserin kütüphane kayıtlarındaki durumu hakkında bilgi vermeye çalışacağız. Zira eserin kütüphane kayıtlarındaki vasıfları onun mekân ve dil aidiyeti hakkında oluşabilecek kapalılığı ortadan kaldıracaktır. Dolayısıyla çalışmaya buradan başlamayı düşünöyoruz. Ardından da eserin fiziki yapısından bahsedeceğiz. Daha sonraki bölümde eseri tefsir ilminin temel ilkeleri bağlamında incelemeye çalışacağız. Eserin muhafaza edildiği kütüphanedeki kayıt bilgileri şöyledir:

Adı	Kur'ân Tefsiri (Metin el yazmasıdır)
Dili	Uyguca
Menşei	Yarkent/Doğu Türkistan 1347/1929
Fiziksel Durumu	Yüksekliği: 235mm, genişliği: 150mm
Biçimi	Dijital olmayan, dijital ve dijitale dönüştürölmüş
Yaprak sayısı	Toplamından 64 yaprak çıkarılmıştır.
Destek	Beyaz kâğıt sulu mühür
Açıklama	Bu eser, İsveçli Gunnar Hermansson için Yarkent'te 29 Zilhicce

13 Turan, Adil Muhammed, "Hıristiyan Dinining Kedimki Keşker Rayunidiki Tesiri ve şivitsiye Hıristiyan Dini Tarkıtış Cemiyitining Keşkerde Turuşluk Vakaletçisi". *Tarih Bettirini Varağlığanda, II*, haz. Nur Muhammed Döliti (Beijing: Milletler Neşiryatı, 2014), 172-173.

¹⁴ Mehmet Turgut Berbercan, "İsveç Türkolojisinden İki Bilgin: Gustaf Raquette ve Gunnar Jarring", *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi* 10 (2017), 43-47, erişim 27 Ağustos 2022; Gunilla Törnvall, "Hoten ve Kaşgar'dan: Gunnar Jarring ve Jarring Koleksiyonu", çev. Serkan Çakmak *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi* 4 (2014), 108.

	1347/7 Haziran 1929 yılında 86 yaprak olarak kopya edilmiştir.
Durumu	Sağlam
Edinme	1982 yılında Lund Üniversitesi Kütüphanesine bağışlanan Doğu Türkistan el yazmalarından oluşan Jarring koleksiyonunun bir parçasıydı
Cilt bilgil	Kitap ciltli değil
Bulunduğu yer	Lund Üniversitesi Kütüphanesi Helgonabacken Box 3 221 00 Lund. Jarring Koleksiyonu
Raf No:	Jarring Prov. 15, Genel

1. Eserin Şekil Açısından Tanıtımı

Eserin, sülüs ve rika tarzı bir imla ile kaleme alındığı görülür. Yukarıdaki bilgilerden onu G. Jarring'in Doğu Türkistan'ın güneyinde yer alan Kaşgar ilinin Yarkent ilçesinden alıp götürdüğü anlaşılmaktadır. Jarring tarafından verildiği anlaşılan rakamlar yanlıştır. Her sayfa genelde 14 satırdan oluşur. Metin içinde verilen ayetler harekelidir ve üstüne kırmızı çizgi çekilmiştir. Müellif bazen de vurgulamak istediği kelimelerin üstüne de aynı şekilde kırmızı çizgi çekmiştir. Bazı ayet metinleri özellikle kırmızı renkte yazılmıştır.¹⁵ Sure hakkındaki bilgiler kırmızı renkte vurgulu bir şekilde yazılmıştır. Bazıları istisnalar dışında tefsiri yapılacak sure, sonraki sayfanın başından başlatılmıştır. Ayet sonlarındaki durak işaretleri yine kırmızı renkte vurgulanmıştır.

Eserde kullanılan kelimeler, cümle yapısı ve Çağatay Uygur lehçesinin örnek metinlerinden biridir. Farsça ve Arapça kelime oldukça fazladır. İleride örnekleri geleceği üzere müellif Farsça kaynaklara sıkça atıfta bulunur ve Rumî'nin Mesnevî'sinden çok örnekler verir. Verdiği örneklerin dili Farsçadır. Tercümesini bile vermez. Eser, Allah'tan kendilerini gaflet uykusundan uyandırmasını ve bu eseri okuyanları güzelliklerden payidar kılmasını dileyerek sona ermiştir.

Eser üzerinde çalışırken referans gösterilecek yerlerde tefsir diye bahsedeceğiz. Sayfa bilgisi için de Jarring'in sonradan eklediği rakamlar değil, eserin asıl nüshasındaki rakamları esas alacağız.

2. Eserin Tefsir İlmi Açısından İncelenmesi

Yukarıda eserin şekli hakkında bilgi vermeye çalıştık. Burada eseri muhtevası ve tefsir ilmi açısından incelemeye çalışacağız. Nitekim XIX-XX. yüzyıllar, dünyada siyasî ve fikrî anlamda büyük gelişmelerin yaşandığı bir dönemdir. Doğu Türkistan 1757 yılından itibaren sürekli istikrarsızlık ve dış güçlerin sömürü odağında olmuştur. Bu zaman zarfında İslam kültürü ile özdeşleşmiş bir yaşam tarzı benimseyen Doğu Türkistan halkı, Tatar coğrafyasında doğup büyüyen Cedidizm, Hindistan'da doğup Mısır'da büyüyen reformcu yaklaşımın rüzgarlarını her fırsatta hissetmiştir. Bu ortamda yazılmış bir eserin incelenmesi, söz konusu dönemdeki bölge halkının düşünce tarzlarını çözümlemeye önemli ip uçları sunacaktır.

Bilindiği üzere bu eser sade bir tefsir çalışmasıdır. Tefsir ilmi metodolojik bazı temelleri olan bir ilim dalıdır. Bir yorumun geçerli olması için söz konusu metodoloji çerçevesinde gerçekleşmiş olması gerekir. Diğer yandan modern dönemde Kur'an yorumu üzerinde gündemi meşgul eden bazı yaklaşımlar vardır. Biz burada üzerinde durduğumuz

¹⁵ Tefsir, 18.

eserin ilgili alandan etkilenip etkilenmediğini de tespit etmeye çalışacağız. Eserde tespit ettiğimiz sonuçları geleneksel tefsir araştırmalarında takip edilen rivayet ve dirayet tefsir yöntemlerine göre sınıflandıracamız. Eserin hacminin kısa, üslubu daha çok vaaz yöntemini andıran bir vaziyette olması sebebiyle vereceğimiz örneklerin sayısı az olacaktır. Müellifi belli olmadığından dipnotta esere *Tefsir* adıyla işaret edilecektir.

3. Rivayet Tefsirine İlişkin Konulara Yaklaşımı

Rivayete dayalı tefsir yönteminin ilk kaynağı Kur'ân-ı Kerim'dir. Sonra Hz. Peygamber'in açıklamaları gelir. Sahâbe ve tabiün ulemâsının görüşleri de bu kapsamda değerlendirilir. Sahâbenden gelen bilgi bazen ayetin nüzul sebebiyle veya nüzul ortamıyla ilişkili olduğu gibi bazen de sahâbenin kendi yorumu da olabilir. Tabiünden gelenler ise ya kendilerinden önceki dönemden yapılan bir nakil ya da onların kendi yorumları olabilir. Biz aşağıda müfessirin eserinde rivayet tefsiriyle ilişkili bilgileri derlemeye çalışacağız.

3.1. Kur'an'ı Kur'an'la Tefsir Etmesi

Rivayet tefsirlerinin öncelikli müracaat kaynağı Kur'ân ayetlerinin kendisidir. Kur'ân'da bir ayet ilk geçtiğı yerde muhatabın durumuna göre daha özlü iken, sonra bu konuyla ilgili açıklayıcı, ya da onunla belli ölçülerde irtibatlı başka bir ayet gelebilmektedir. Müfessirler bu ilişkiyi önemserler. Ayetler arası ilişkinin tespiti Kur'ân'ın Kur'ânla tefsiri bağlamında değerlendirilen bir husustur. Üzerinde durduğumuz eserin müellifi Tebareke suresinin "*Rahman'ın yaratmasında bir aykırılık, uygunsuzluk görmezsin.*" mealindeki ayetini, Al-i İmran suresinin 191. ayetinde geçen "*Ve Rabbimiz! Sen bunu boş yere yaratmadın, Sen yücesin, bizi ateşin azabından koru, derler.*" ayetiyle açıklamıştır.¹⁶ Buna benzer örnekler az da olsa bir yöntem olarak kullanılmıştır.

3.2. Hz. Peygamberin Hadislerine Müracaat Etmesi

Tefsirci ayetler hakkındaki yorumunu delillendirmek için bazen hiç isim zikretmeden Hz. Peygamber'in sözlerinden iktibaslarda bulunur. "*Fakat Rablerini görmedikleri halde, O'na karşı saygılı davrananlara mağfiret ve büyük bir mükâfat vardır.*"¹⁷ ayetinin tefsirinde "Hadiste şöyle geçer" tabiriyle Hz. Peygamber'in şu sözünü delil olarak kullanır: " مَنْ قَالَ : لا إله إلا الله مخلصًا دخل الجنة وما إخلصها ؟ قال : أن تحجزه عن محارم الله cennete girer. İhlaslı olması ne demek? sorusuna, "Allah'ın haram kıldığı şeylerden kaçınmasıdır."¹⁸ Taberânî'de geçtiğı ifade edilen bu rivayet,¹⁹ hadis âlimi Elbânî tarafından zayıf hadisler kategorisinde değerlendirilmiştir.²⁰ Öyle anlaşılıyor ki amellerin faziletleriyle alakalı olduğu için ulemâ bunları alıp kullanmakta bir beis görmemiştir. Mesela müellif, "Ahireti bırakıyorsunuz."²¹ ayetinin tefsirinde kıyameti göz ardı edenler hakkında Hz. Peygamber'den "حب الدنيا رأس كل خطيئة/dünya sevgisi tüm yanlışların başıdır." şeklinde bir söz

¹⁶ *Tefsir*, 48.

¹⁷ Mülk, 67/12.

¹⁸ *Tefsir*, 57.

¹⁹ Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr* thk. Hamdî Abdulmecid es-Selefi (Kahire, Mektebutu İbn Teymiyye, t.y), 5/197. Hadis no: 5074.

²⁰ Muhammed Nasiruddîn Elbânî, *Silsiletu'l-Ahâdisi'd-Da'ifa ve'l-Muvdu'a ve Eseruha es-Seyyiu fi'l-Ümmeh* (Riyad: Mektebetu'l-Ma'arif, 1425/2004), 1/460.

²¹ Kıyamet, 75/21.

nakleder.²² Bunun insanları dünya hayatından uzaklaştırmak için kullanılan sonraki döneme ait bir söz olduğu anlaşılmaktadır.

Müfessir genelde Hz. Peygamberin sözlerine yer verirken *Kale'n-Nebî Aleyhisselam* diye söze başlar. Bu şekilde aradaki kaynakları zikretmeden eserin birçok yerinde Hz. Peygamber'den görüş nakleder. Bazen hadislerin metninde tasarrufa gitmiş olduğundan ilgili kaynaklarda tespit edemedik. Örneğin İnsan suresi 20. ayetin tefsirinde Kale'n-Nebî Aleyhisselam diye zikrettiği " ادنى اهل الجنة منزلة من ان ينظر إلى ملكه ميرة ألف عام يرى كما أقصا كما يرى " إن أدنى أهل الجنة منزلة لمن ينظر " ifadenin kaynağına ulaşamadık.²³ Bu hadisin doğru metni " في ملكه مسيرة ألفي سنة ينظر إلى أقصاه كما ينظر إلى أدناه " şeklinde olmalı. Tirmizî ve İmam Ahmed'in rivayet ettiği bu hadise göre²⁴ cennetliklerin en alt mertebesinde olan kimse saltanatını iki bin yıllık mesafeye kadar uzanmış olarak görecektir. En uzağını en yakınına gördüğü gibi görecektir.

3.3. Sahâbe ve Sonraki Nesil Ulemâsına Müracaatları

Eserde sahâbeye dayandırılan birtakım görüşlere rastlamak mümkündür. Bunlar içerisinde adına en çok rastlanan İbn Abbas'tır. Örneğin İbn Abbas'ın bildirdiğine göre kıyamet günü Yüce Allah tarafından "Secde ediniz! diye bir ses gelecek. Bunun üzerine müminler hep birden secdeye kapanırlar. Ancak münafıklar ile kafirler hiç secde edemezler. Omurgaları kalas gibi oluverir ve bu sebeple önlerine eğilemezler. Bu durum Nûn suresinde mezkurdur."²⁵

Müellifin tespitine göre "Onlar, verdikleri sözü yerine getirirler ve dehşeti her yerde hissedilen bir günden korkarlar."²⁶ mealindeki ayeti *Keşşaf-ı Kevâşî*'de geçtiği üzere Hz. Ali ve onun ehli beyti hakkında nazil olmuştur.²⁷ Ancak kaynaklarda Kevâşî'nin *Keşşaf*'ı değil, *Keşfu'l-Hakaik* adında bir eserden bahsedilse de eserin tam olmadığı, aynı zamanda piyasada bulunmadığı anlaşılmaktadır. Buna karşın Kevâşî'ye nispet edilen *et-Telhîs fî Tefsiri'l-Kur'âni'l-Azîm* adındaki bir eser mevcuttur eseri yaygındır. Biz bu konuyu ilgili eserde aradık, ama böyle bir bilgiye rastlayamadık.

Müellif "Onlara: 'Rükû edin' denildiği zaman etmezler."²⁸ mealindeki ayetinin tefsirinde Mukatil'den bir görüş nakleder ve şöyle der: "Hz. Resulullah'a şakîk diyen tayfaya namaz kılmaları söylendiği zaman "iman da etmeyiz, namaz da kılmayız" diye karşı geldiler. Biz rükû ve secde etmeye utanırız, dediler."²⁹

Müellif, "... bölük bölük Allah'a gelirsiniz."³⁰ ayetinin tefsiri sadedinde *Keşşaf*'ı kaynak göstererek kıyamet günündeki toplanmayla alakalı olarak "... benim ümmetim, mahşer yerine on sınıf halinde gelecektir. Bunlardan bazısı maymun, bazısı domuz kılığında

²² Tefsir, 87.

²³ Tefsir, 107.

²⁴ Ahmet b. Hanbel, *Müsned* thk. Şu'âyyb el-Arnâvut (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1416/1996, 8/238. no: 4623; Ebu 'İsâ Muhammed b. 'İsâ et-Tirmizî, *el-Câmi'u'l-Kebîr* (Sünen), thk. Beşşar 'Avvel Maruf nşr. (b.y. Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1996), "Sıfatu'l-Cenne", 17 (No: 2553); Ebu Bekr Câbir el-Cezâirî, *Kitabu'l-Mescid ve Beyti'l-Muslim* (Suudi Arabistan: Mektebetu Leyyine, 1412/1992), 155.

²⁵ Tefsir, 125.

²⁶ İnsan, 76/7.

²⁷ Tefsir, 99-10.

²⁸ Murselât, 77/48.

²⁹ Tefsir, 125.

³⁰ Nebe', 78/18.

gelecektir. Bazısı ters yüz vaziyette yüzüstü sürünerek, bazısı kör, bazısı sağır ve dilsiz, bazısı dillerini çiğneyerek ve dilleri göğüsleri üzerinde sarkık vaziyette, mahşerde toplananların iğrenç bulacağı şekilde ağızlarından irin akar vaziyette gelecektir..." şeklinde bir görüş nakleder.³¹ Aştırdığımızda bunun Muaz (ö. 17/638) kanalıyla Hz. Peygamber'den nakledilen bir rivayet olduğu anlaşılmaktadır.³²

"Şüphesiz cehennem, bir gözetleme yeridir."³³ ayetin tefsirini yaparken gerek cehennem ehli olsun gerekse cennet ehli olsun herkesin sırat adında bir köprüden geçmesi gerektiğini bildirir ve vasfını açıklamak için Hasan el-Basrî'den bir görüş nakleder. Basrî'nin ifadesine göre bu, cehennem üzerindeki köprüdür. Bin yıl çıkışlı, bin yıl inişlidir, kıldan ince, kılıçtan keskindir. Fakat bu zorluk asiler ve kafirleredir. Müminlere gelince bu köprü düz ve geniş olur. Diğer insanların çektikleri sıkıntıları işitmezler, şimşek gibi yürür. Bazıları bir saatte, bazıları, bir yılda, bazıları on yılda, bazıları yüz yılda geçer...³⁴ Bu konuda yapılan araştırmalar ortaya koymuştur ki "... bin yıl çıkışlı, bin yıl inişli..." ibarelerini barındıran hadislerin zayıf hatta asılsız olabileceği kanaatine varılmıştır.³⁵

İnsan suresinin ilk ayetini yorumlarken burada bahsedilen *insan*'ın Hz. Âdem olduğunu söyler. İmam Seyyidî (ابوالحسن عسکری) adında bir kişiden yaptığı rivayete göre Hz. Âdem yaratıldıktan sonra Mekke ve Tâif arasında kırk yıl yatmıştır ve bu esnada onun başı Mekke, ayağı Tâif tarafına idi. Bu iki belde üzerinde bir buluttan otuz dokuz gün gam/sıkıntı yağmuru, son bir gün mutluluk yağmuru yağdı. Toprak balçık oldu. Üzerine güneş ışıdıkça Adem'in yaratılış evresi tamamlandı.³⁶

"O kullar adaklarını yerine getirirler. Kötülüğü her yanı kuşatmış bir günden korkarlar."³⁷ ayetini açıklarken bahsedilen kimselerin Allah'a karşı verdikleri sözlerini yerine getiren, ibadetlerinde kusurlu göstermeyen, farz ve sünnetleri istendiği gibi yerine getiren, ahiret azabından korkan kimseler olarak zikreder. Katade'den (ö. 117/735) bir rivayet nakleder. Buna göre o günün şiddetinden gök yüzü parçalanıp yere dökülecektir. Dağlar yerlerinden sökülecektir. Ay ve güneşin nuru kalamayacak, yerin güçlü sallanmasıyla üzerindeki su, dört yüz kırk dört gez (uzunluk birimi) altına inecektir.³⁸

3.4. Nüzûl Sebeplerine ve Rivayet Kaynaklarına Atıflar

Nüzul sebepleri gerek klasik dönem ulemâsı tarafından olsun gerekse de modern dönem ulemâsı tarafından olsun göz ardı edilemeyen bir kaynaktır. Bu eserin müellifinin de bu kaynağı benimsediği görülür. O kimi yerlerde bu konu bağlamında değerlendirmek istediği rivayetleri asıl metnine sadık, rivayet tekniğine uygun ve kaynak belirterek zikrederken kimi zaman ayetin yorumu bağlamında kaynaklarda geçen rivayet veya rivayetlerin manasını icmalen zikretmeyi yeğler. Örneğin Yasîn suresi tefsirinde olduğu gibi hamd-ü sena ile giriş

³¹ *Tefsir*, 134-135; Ebü'l-Kasım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an Hakâ'iki Ğavâmi'zi 't-Tenzîl ve 'Uyûni 'l-Ekâvîl fi Vücûhi 't-Te'vil* (Beyrut: Dâru'l-Marife, t.y.), VI/298.

³² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV/208.

³³ Nebe', 78/23.

³⁴ *Tefsir*, 137.

³⁵ Abdulvahab Gözüin, "Hadislere Göre Sırat Köprüsü ve Özellikleri", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19 (2021), 204.

³⁶ *Tefsir*, 94.

³⁷ İnsan, 76/7.

³⁸ *Tefsir*, 98.

yapar. Ardından surenin nüzul sebebi hakkında kaynak belirtmeksizin birtakım bilgiler verir. Onun ifadesine göre kafirler Hz. Muhammed'e (s.a.v) şair demişler, Kur'ân'ı da şiir diye inkâr etmişlerdi. Bu durum karşısında Yüce Allah, Hz. Peygamberin dağılan zihinlerini onarmak ve teselli etmek için Yasîn suresini indirmiştir.³⁹ Bu durum surenin ilk ayetlerinden açıkça anlaşılmaktadır.

Müellif, Yasîn suresi 8-9 ayetlerin tefsirinde “zincirlerle ellerinin boyunlarına bağlandığı kafirlerden” bahseden ayette ifade edilen durum hakkında iki çeşit yorum zikreder. İlkine göre bu kıyamet gününde gerçekleşecek bir durumdur. İkinci yorum ise ayet burada bir temsili anlatım ifade etmektedir. Zira boyunlarında bukağalar bulunan kimseler sağa sola bakamadıkları gibi, fazla cehalet ve sapıklıklarının hiçbir şekilde doğruya, hakka yüzlerini çevirmelerine müsaade etmediği kimselere benzetilmiştir. Bu yüzden onlar Allah ve elçisinin sözlerini, şerait ahkâmının doğruluğunu bilemezler. Sanki onların önlerinde bir engel, arkalarında da bir engel vardır. Onlar hak yolu görmezler. Müellif bu bilgilerden sonra ayetin nüzul sebebine ilişkin bir rivayet getirir. Ona göre Ebû Cehil, "Yemin ederim ki Muhammed'i namazda görürsem başını ezerim!" diye yemin eder. Bir gün Hz. Peygamberi namaz kılariken görür ve eline bir taşı alıp vurmak için kaldırır. Taş ise eline, eli boynuna yapışır ve hiçbir şekilde elini boynundan kurtaramaz. Aynı şekilde taşı da elinden ayıramaz. Ancak kavminin yardımıyla ellerini kurtarır. Bu durumu öğrenen Mahzum kabilesinden bir kişi taşla Hz. Peygamberi öldürmeye gider ve ona yaklaştığı sırada gözleri kararır. Nihayetinde o da hedefine ulaşamaz.⁴⁰ Ne var ki rivayet bir vaaz üslubunda anlatılmaktadır.

Müfessir eserinde İnsan suresinin 7. ayetinin tefsiri bağlamında ayetin nüzulüne ilişkin Kevâşî'nin *Keşşaf* adlı eserine atfen bu ayetin Hz. Ali ve onun ehli hakkında indiğini söyler. Rivayet oldukça uzundur. Bu görüşünü desteklemek için Hz. Peygamber'in Hz. Ali'yi dost edinen her mümini kendisine dost edineceğini bildiren bir rivayet aktarır.⁴¹ Ardından da Hz. Peygamberin ehl-i beyt ile alakalı olarak söylediği sözlerin gayet açık olduğunu ifade etmek için Rumî'den Farsça birkaç beyt nakleder. Fakat bunların tercümesini vermez.⁴²

3.5. Müellifin İsrailiyata Müracaatı

İsrâilî rivayetler çoğunlukla İsrâiloğulları'na gönderilen peygamberler ve bu peygamberlerin insanlara yaptıkları uyarılar çerçevesinde şekillenmiştir. Bunlar, İsrâiloğulları'na verilen cezaları, zâhidlerin söz ve davranışlarıyla birlikte onların mazhar oldukları manevî ikramları, peygamberlerin geçmişi ve geleceği, halifelerin, idarecilerin, saltanatlarının çöküşü, mehdi inancı, kıyamet alametleri gibi hususların yanı sıra sadece geçmiş olayları değil, gelecekteki olaylar ve gayba dair bilgilerleri, fiten ve melâhimi ilgilendiren rivayetleri de içerir. Geçmiş ümmetlerle ilgili folklorik bilgiler de bu kategoride değerlendirilir.⁴³ Tefsir kaynakları, özellikle rivayet tefsirleri bu alana duydukları ilgilerden dolayı zaman zaman eleştirilerin hedefinde olmuşlardır.

Üzerinde çalıştığımız eserin müellifinin isrâliyata ilişkin bilgilerden kendini uzak tutamadığına, çalışmasının birçok yerinde bu tür bilgilere başvurduğuna şahitlik etmekteyiz.

³⁹ *Tefsir*, 4.

⁴⁰ *Tefsir*, 4.

⁴¹ *Tefsir*, 98-99.

⁴² *Tefsir*, 99.

⁴³ İbrahim Hatiboğlu, "İsrâliyat", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001), 23/195-199.

Örneğin, Yasîn suresinin 13. ayetinde bahsi geçen Kasaba (Karye) haklına gönderilen elçilerin üç kişi olduklarını ve onların Hz. İsa tarafından gönderildiklerini ifade eder. 14. ayette işaret edilen *iki elçi*'nin Hz. Yahya ve Hz. Yunus olduğunu, bunlar toplum tarafından yalanlanınca üçüncü olarak Hz. Şem'un'un gönderildiğini söyler. Kaynaklar bu üç elçiye karşılaşan Habibu'n-Neccar'ın cüzzam hastalığına yakalanmış putperest biri olduğunu, yıllarca putlardan yardım istese de hastalığına şifa bulamadığını ve sonunda Hz. İsa'nın yukarıda bahsedilen elçileri ile görüştüğünden sonra onların duasıyla hastalığının iyileştiğinden bahseder. Fakat üzerinde çalıştığımız bu eserde ifade edildiğine göre hastalanan Habibu'n-Neccar değil, onun kızı olduğu zikredilir. Burada çok ilginç bir riyaset bilgisine daha rastlanır. Müellife göre Habibu'n-Neccar, altı yüz yıl önce Hz. Muhammed'e iman etmiştir. Söz konusu iki elçinin bereketiyle de Antakya'da çok kişi hastalığına şifa bulmuştur, bu olaydan haberdar olan bölge kralı Eftinhış (افنحيش), putperestliğin batıl olduğunu söyleyip insanları İslam'a çağırınları zindana attırmış, onun bu davranışını öğrenen Hz. İsa, üçüncü bir elçi olarak Şem'un'u bölgeye davetçi olarak göndermiştir. Şem'un bölgeye gelince halkın batıl inancına karşı açık tavır koymamış, onlardan biri gibi davranmış, bu tutumuyla halkın beğenisini kazanmış, kralla tanışmış, hatta kralın has kişileri arasında yer almayı başarmıştır. Tefsirde uzunca anlatılan bu olayın sonunda Şem'un padişahın hak dine dönmesine vesile olmuştur.⁴⁴ Olayın akışından da anlaşıldığı üzere bunların tefsir literatüründe yer alan isrâliyat türünden bir bilgi olduğu açıktır.

3.6. Sûrelerin Fazileti Hakkındaki Rivayetlere Atıflar

Eser sahibi, Yasîn suresinin tefsiri sona ererken İbn Abbas'tan (ö. 68/687-88) surenin faziletine ilişkin şu rivayeti aktarır: "Her şeyin bir kalbi vardır. Kur'an'ın kalbi ise Yasîn'dir. Kim onu sadece Allah rızası için okursa, onun tüm günahları bağışlanır. Ve ona Kur'an'ı yirmi iki defa okumanın mükâfatı verilir. Ölüm anına ulaşmış herhangi bir Müslümanın yanında Yasîn suresi okunursa her harfinin sayısınca on melek hazır olur ve önünde sıralar oluşturup onun günahlarının bağışlanmasını dilerler. Onun cesedinin yıkanmasına tanıklık ederler. Cenaze namazına iştirak eder, ardından cenazenin defin işlerini takip ederler. Herhangi bir Müslümana ölüm geldiği vakit Yasîn suresi okunsa ona cennetten bir melek gelip müjdeleyene kadar, canını almak için ona Azrail gelmez..."⁴⁵ Bu hadisler tefsir kaynaklarında geçmiş olsa da hadis ulemâsı tarafından zayıf hadisler olarak değerlendirilmiştir.⁴⁶ Hadis ulemâsının böyle bir yaklaşımda olmasına rağmen bazı bilginler, amellerin fazileti bağlamında zayıf hadislerin kullanılmasında bir sakınca görmemişlerdir. Bu sebeple olsa gerek müellif burada daha müsamahakâr davranmış olmalıdır. Nitekim Mülek suresinin tefsirinin sonunda Hz. Peygamberden bir rivayet nakleder ve şöyle der: "Hz. Resul Aleyhisselam demiştir ki Kur'an'da otuz ayetli bir sure vardır. Okuyan kişiye şefâat eder, sonuçta o kişi bağışlanır. O sure, Tebâreke suresidir."⁴⁷

4. Dirayet Tefsir Metoduna Yaklaşımı

Dirayet tefsir metodunu kullanan müfessirler çalışmalarında sadece kendilerine ulaşan rivayet bilgisiyle yetinmezler, naklî bilgilerin yanı sıra Arap dili ve edebiyatının çeşitli

⁴⁴ *Tefsir*, 9-11.

⁴⁵ *Tefsir*, 40-42.

⁴⁶ Nasiruddîn Elbânî, *Da'îfyu'-Tergîb ve't-Terhîb* (Riyad: Mektebetu'l-Maarif, 1421/2000), 12/791.

⁴⁷ *Tefsir*, 79.

dallarından, felsefeden, fen bilimlerinin verilerinden, sosyal bilimlerin çeşitli alanlarından da istifa ederler. Burada müfessirin ilgili alanlardaki görüşlerini tespit etmeye çalışacağız.

4.1. Sure Başlangıçları İle İlgili Bilgiler

Müellif esere başlarken mukaddimesinde Kur'ân-ı Kerim'i, bir padişahın tebaasına manalarını dikkate alarak kulluk vazifelerini yerine getirmeleri için özel kişilerinden biri aracılığıyla gönderdiği bir emre benzetir. Nitekim göklerin ve yerin padişahi olan Yüce Allah, kulluk yollarını öğrenmeleri, yanlışları bırakıp doğru yolu bulmaları için Kur'ân-ı Kerim'i Peygamber (s.a.v) aracılığıyla bütün insanlığa göndermiştir. İnsanoğlunun O'nun hükmüne inanmakla, rahmetine erişmesi beklenir. Bu sebeple alimler, Kur'ân'ın manalarını araştırma konusunda büyük çaba göstermişleridir.⁴⁸

Müfessir bazı surelerin başlarında surenin ayet sayısı ve indiği yer hakkında bilgi verir, bazılarında ise vermez. Mesela Yasîn suresinde böyle bir bilgiye yer vermezken Mülk suresinin tefsirinde ilk önce surenin ayet sayısını bildirir, ardından da indiği yeri zikreder. Müfessire göre bu sure otuz ayettir. Mekke'de inmiştir.⁴⁹ Ardından Kıyame suresi hakkında bilgi vermez, ancak Dehr (İnsan) suresinin ayet sayısının otuz olduğunu ve Medîne'de indiğini belirtir.⁵⁰ Ne var ki bu surenin ayet sayısı elimizdeki Mushaf'ta otuz birdir. İndiği yer olarak 1-24. ayetlerinin Medîne'de, geri kalan ayetlerinin ise Mekke'de inmiş olduğuna dair görüşler mevcut olsa da ulemâdan bazısına göre üslûbu, ayetlerinin nispeten kısa oluşu, temel konusunun ahiretle alakalı olması gibi özelliklerinden hareketle surenin tamamen Mekki olduğu kanaatine varılmıştır.⁵¹ Müfessirin ifadesine göre Nebe' suresi, Mekke'de inmiştir ve kırk ayettir.⁵² Bu bilgi kaynakların genel kanaatiyle uyumludur.

Kur'ân'da bazı surelerin başlarında gelen ve kesik kesik okunması tercih edilen terkipler vardır. Bunlara literatürde *Huruf-u mukattalar* denir. Tarih boyunca bunların yorumlanıp yorumlanmayacağı hususunda görüş ayrılıkları olmuştur. Kimisi yorum yapmaktan kaçınırken kimi ulemâ yorum yapmayı denemiştir. Fakat bu denemelerden herkesin kabul edeceği ortak sonuca varılamamıştır. Üzerinde durduğumuz bu eserin müellifi sure başlarında geçen bu ifadelerin yorumlanmasından yana olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim müellif, Huruf-u mukattalardan sayılan Yasîn kelimesini "Ey Seyyid-i alem!" manasında alır. Hz. Peygamber'e sıfat olan bu ifade, dolaylı olarak Hz. Muhammed'i de ifade eder. Bununla birlikte ona göre ilk dört ayetin manası, "Ey alemlerin efendisi! Yemin ediyorum ki Kur'ân-ı Kerim hakkı batıldan ayırıp hüküm verendir. Elbette sen hak yolu, din-i İslam'ı beyan etmek için gönderilen elçilerdensin. Şair değilsin. Bu Kur'ân benim sözümdür. Şiir değildir." demektir.⁵³

4.2. Kalam Mezheplerinin Görüşlerini Benimsemesi

Kalam mezhepleri genelde dinin inanç esasları ve bu konuya ilişkin nasların yorumlarıyla ilgilenirler. En önemli kaynakları da Kur'ân ayetleridir. Biz Allah'ı Kur'ân-ı

⁴⁸ *Tefsir*, 2.

⁴⁹ *Tefsir*, 43.

⁵⁰ *Tefsir*, 93.

⁵¹ M. Kamil Yaşaroğlu, "İnsan Suresi", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 22/331-332.

⁵² *Tefsir*, 124.

⁵³ *Tefsir*, 3.

Kerim’de bize tanımladığı isim ve sıfatları ölçüsünde tanırız. Ayetlerde geçen birçok sıfat ve fiil kelime itibariyle insanda olanlara benzetilir. İlk muhatap olan sahâbe bu Kur’ân’ın beyanlarını ihtiyaçları ölçüsünde anlamış, Kur’ân’ın günümüz kelimelerine ilişkin müteşâbihlerini lafzı itibariyle te’vile başvurmadan benimsemişlerdir. Sahabenin bu yaklaşımının tâbiûn döneminin ortalarına kadar devam ettiği görülür. Bu tarihlerden itibaren İslam kültür coğrafyasında doğup gelişen itikadi mezhepleri temel görüşleri itibariyle şu üç konuda özetlemek mümkündür. Bunlardan biri teşbih düşüncesidir. Bu görüş sahipleri Allah’ı mahlukata veya mahlukatı Allah’a benzetme gayreti içerisindeyler. İslâm tarihinde bu yaklaşım büyük çoğunluk tarafından kabul görmemiştir. İkincisi ise tefvizi caiz gören düşüncedir. Bunlara göre Allah’ın zâtı ve sıfatlarının mahiyetine ilişkin bilgileri Allah’ın ilmine havale etmek gerekir. Bu, selef ulemâsının benimsediği görüştür. Bunlara göre ilgili nasları te’vile başvurmadan ve aralarında bir ayırım yapmadan zikredilen sıfatların tamamına iman etmek gerekir. Üçüncü grup te’vilci düşünceyi benimseyenlerdir. Onlar ilk bakışta Allah’ın yaratılmışlara benzediği izlenimi veren nasları, dil bilim ve aklî bilgilerin ışığında yorumlamanın gerekliliği üzerinde dururlar. Aralarında farklılıklar olmakla birlikte felâsife başta olmak üzere birçok Sünnî ve Sünnî dışı mezhep uleması bu ilkeyi benimsemişlerdir.⁵⁴ Bu yaklaşım tefsir literatüründe etkileri günümüzde de devam eden büyük farklılıklara sebep olmuştur.

Üzerinde çalıştığımız eserin müellifi Tebâreke (Mülk) sûresinin ilk ayetini tefsir ederken ayette geçen *yed* (يَد) kelimesinden maksadın *kudret* ve *tasarruf* olduğuna dikkat çeker.⁵⁵ Bu görüşü yukarıdaki bilgiler ışığında yorumladığımız zaman müellifin haberi sıfatları anlamlandırma konusunda halefin te’vilci yöntemini benimsediği anlaşılmaktadır. Tefsircinin ilahî sıfatların yorumu konusunda XIX. yüzyılın ortalarından itibaren yeniden canlanmaya başlayan Selefîyye mezhebinden farklı düşünceye sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Cenab-ı Hakk’ın kıyamet gününde müminler tarafından görülüp görülemeyeceği konusu yine İslam mezhepleri tarihinde Hicri II/Miladi VIII. yüz yılda öne çıkan tartışmalı konulardan biridir. Müfessir burada "*Yüzler var ki o gün ışıl ışıl parlar. Rabbine bakar.*"⁵⁶ ayetini yorumlarken, Yüce Allah’ın mümin kullarına yüzünü göstermesinin hak olduğunu söyler. Bazıları ise bu şerefe nail olamayacaklar.⁵⁷ Bu da müellifin kıyamet gününde inananların rablerinin cemalini müşahade edecekleri doğrultusundaki Ehl-i Sünnet ulemâsının görüşünü benimsediğini gösterir.

4.3. Şefaât ile İlgili Görüşü

Şefaât konusu Müslümanların tarihinde itikadi mezhepler arasında ayrıştırıcı noktalardan biri olmuştur. Hâricîler ile Mu‘tezile kelâmcıları şefaât vasıtasıyla insanların cehennemden kurtulacağını doğru bulmazken Ehl-i sünnet ulemâsı bunu mümkün görmüştür. Özellikle tasavvuf edebiyatındaki itibar edilen istigase, istimdad, tevessül gibi kavramların Ehl-i Sünnet mezhebi içerisinde de bazı tartışmalara kaynaklık ettiğini görmekteyiz. Araştırmamıza temel olan tefsirin müellifinin "... *Rahman olan Allah'ın izni olmadan kimse*

⁵⁴ İlyas Çelebi, "Sıfat", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2009), 37/100 vd.

⁵⁵ *Tefsir*, 43.

⁵⁶ Kıyamet, 75/22-23.

⁵⁷ *Tefsir*, 88.

konuşamayacaktır. Konuştuğu zaman da doğruyu söyleyecektir."⁵⁸ mealindeki ayet bağlamında yaptığı yorumdan onun şefaatin imkanına inandığı anlaşılmaktadır. Nitekim ona göre bu ayette işaret edilen kimse, şehadet (لا إله إلا الله محمد رسول الله) kelimesini söyleyip şefaate mertebesine erişmiş, başkalarına şefaate edebilecek kişidir. Şefaate etmek mümin için haktır. Aynı şekilde, evliya, enbiya, ulemâ, şüheda ve kurtuluşa ermiş olanların da şefaati haktır. Şefaate etmek için Yüce Allah izin verir. Onun izni olmadan hiç kimse bir kelime dahi söyleyemez.⁵⁹ Görüldüğü üzere müellif şefaatin sınırlarını oldukça genişletmiştir.

4.4. Sebeplilik İlkesi

Sebeplilik ilkesi aslında eskiden beri felsefenin üzerinde durduğu en önemli konulardan biridir. Bazen illiyet kavramı ile ifade edilen sebep sonuç ilişkisi, var oluş ve hareketin ya da değişimin açıklanmasını amaçlar. Bu ilişkiyi kabul etmek, her hadisenin bir sebebi olduğunu kabul etme anlamına gelir. İbn Sinâ'nın anlayışına göre zorunlu varlık dışındakiler mümkün varlıktır. Bunların hepsi de sebebe bağlı veya bir sebebin sonucunda ortaya çıkmış hadiselerin oluşturduğu bir bütündür. Sebepsiz olan sadece bizatihi zorunlu varlık olan Allah'tır. Ve esasen O, sebeplerin ilkesi veya ilk sebeptir. Filozoflarda durum böyleyken, İslam kelamının konuya ilişkin yaklaşımı özetle üç grupta değerlendirilir. Birinci gruba göre varlık ve olaylar üzerinde etkili olan hiçbir maddi sebep bulunmaz. Hiçbir varlık ve hadise başka bir varlık ve hadisenin sebebi değildir. Evrendeki bütün varlık ve hadiseleri meydana getiren direkt olarak ilâhî kudret ve iradedir. İkinci görüşe göre varlık ve hadiseler üzerinde açıkça etkili gibi görünen sebeplerin var olduğu söylenebilir de varlık ve hadiseler arasındaki sebep-sonuç ilişkisi zorunlu değildir. Görünürde bir sebep var olduğu halde sonuç meydana gelmeyebileceği gibi görünen bir sebep bulunmadan da sonuç oluşabilmektedir. Üçüncü bir görüş olarak varlık ve hadiseler meydana gelişinde zorunlu bir sebep sonuç ilişkisi bulunmakla birlikte sebeplere, belli sonuçları doğuracak etki gücünü ve tabiatını veren Allah'tır. Bundan ötürü Allah bütün varlık ve olayların asıl yaratıcısıdır. Ancak Allah dilerse insanların gözlem ve deneylerine konu teşkil etmeyen ve dolayısıyla onlar tarafından bilinmeyen bir şekilde sebeplerin zorunlu etki gücünde veya tabiatında değişiklik yapabilir. Böylece bütün varlık ve olayları yaratıp yöneten asıl sebebin kendisi olduğunu insanların bilmesi gerektiğine dikkat çeker.⁶⁰ Dirayet tefsir kaynakları büyük ölçüde konuyla alakalı görüşlerini beyan etmişlerdir. İncelediğimiz eserde bu konuyla alakalı ip uçlarına rastlamak mümkündür.

Tefsirde müellif, Yasîn suresinin "*Kendisinden sonra kavmi üzerine (onları cezalandırmak için) gökten hiçbir ordu indirmedik. İndirecek de değildik.*" mealindeki 28. ayetinin tefsiri bağlamında Yüce Allah'ın onlara ordu göndermeye gerek duymadığından, zira buna ihtiyaç olmadığından bahseder. Allah katındaki bir sesin heybetinden helak olanlar vardır. Aynı şekilde bu ayette Yüce Allah şöyle demektedir: "*... benim hikmetimin iktizası öyle ki ben her şeye bir sebep belirlemişimdir. Ey Muhammed! orduyu seni desteklemek ve sana yardım etmek için tayin etmişimdir.*"⁶¹ Buradan anlaşıldığı üzere Allah onların helak edilmesi için bir sebep belirlemiş, Allah tarafından gönderilen ordu, Hz. Peygamberin şanını

⁵⁸ Nebe', 78/38.

⁵⁹ Tefsir, 144.

⁶⁰ İlhan Kutluer, "İllyet", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 22/120 vd.

⁶¹ Tefsir, 18.

yüceltmek ve yalnız olmadığını ona hissettirmek içindir. Dolayısıyla burada Allah tarafından müminlere yardım için ordu gönderilmesinin anlamının, ikinci grup kelamcılarının yaklaşımlarıyla örtüştüğünü söyleyebiliriz.

Kelâm edebiyatında Allah'ın ilim sıfatıyla ilgili daha çok ilâhî ilmin ezeli oluşu ve bütün varlık ve olayları kapsaması üzerinde durulduğu anlaşılmaktadır. Ulemanın geneli ilâhî bilginin ezeli olduğunu ve bütün varlık olaylarını kapsadığını kabul ederken, bu görüşü kabul etmeyenler de olmuştur.⁶² Müellif, Tebareke suresinin 2. ayetinde söz konusu olan *Allah'ın sınaması*'nın ne olduğunu açıklarken, Yüce Allah'ın insanları yaratmadan evvel onların iyileriyle kötülerini ilm-i ezelisinde bildiğini ifade eder ve şöyle der: "Sizlerin iyi olanıyla kötü olanını yaratmadan evvel ilm-i kadîmesinde bilmektedir."⁶³ Buradan müellifin Allah'ın ilim sıfatını, ezeli sıfatlardan kabul ettiği anlaşılmaktadır.

4.5. Tasavvufî Kaynaklara Atıflarda Bulunması

Bilindiği üzere Türkistan ve Hint alt kıtası tasavvuf edebiyatına kaynaklık etmesi bakımından oldukça zengin bir coğrafyadır. Doğu Türkistan'da bu düşünce akımının etkisi gözle görülür derecede yoğun olmuştur. Üzerinde durduğumuz eserin müellifinin de bu ekolün temel kavramlarına yer yer atıfta bulunduğu görülür. Örneğin müellif müminlerin ölümden sonraki hayata odaklanması, bu dünyadan ibaret kibir ve aldatma sarayından kaçınması gerektiğini söylerken Şeyh Nizameddîn'in her gün kırk kere kabristana gidip kendi nefisini hesaba çektiğinden bahseder.⁶⁴ Burada bahsettiği kişinin Moğol istilâsı esnasında Buhara'dan Hindistan'a göç eden ve gittiği bölgede Çiştî tarikatının gelişmesine büyük katkılar sağlamış olan Nizâmeddin Evliya (ö. 725/1325) olması muhtemeldir.

Tefsirin yazarı, kişinin günah işlediği takdirde rahmet-i ilahiyeden yardım dilemesi konusunda Azîz Gaznevî'den (عزيز غزنوي) Farsça bir dörtlük nakleder.⁶⁵ Tahminimize göre burada sözü edilen kişi, Fars edebiyatının meşhur simalarından ve aynı zamanda Türkistan bölgesinde de tanınmış tasavvuf şairlerinden Ebu'l-Mecd Hakîm Mecdûd b. Âdem Senâi-yi Gaznevî (ö. 525/1131) olabilir.

Müellif birkaç yerde dervişlikten nasiplenmiş kişilerin dini hayatlarına atıfta bulunur. Tebareke suresinin son ayetini tefsir ederken yaptığı açıklamanın devamında şu ifadeyi kullanır: "... dervişlikten nasiplenmiş kişi o dur ki halk tarafından kabul görüp görmemenin Hak Subhanehu ve Teâlâ tarafından olduğunu, saygı ve hürmetin sebebinin Allah'a itaat ve ibadet ile olacağını bilecek. Üzüntü ve kederin sebebinin Allah'ın emrine uymak olduğunu bilecektir."⁶⁶ Sûfiyane bir yaşam tarzı benimseyen kişileri tanımlamak için kullanılan bu ifade müellifin tasavvufa bakış açısını ortaya koyması bakımından önemlidir.

Müellif Kıyâme sûresinin ilk ayetinde geçen *nefs-i levvame/kendini kınayan nefis*'in açıklamasını yaparken Hasan al-Basrî'den (ö. 110/728) bir rivayet nakleder. Rivayet şöyledir: "Burada sözü edilen nefis müminin nefsidir. Şüphesiz bu mümin öyle kimsedir ki sürekli olarak nefisini kınamakta olduğunu görürsün. Onlar, Allah için yaptıkları çokça itaatlerini az

⁶² Yusuf Şevki Yavuz, "İlim", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 22/108-109.

⁶³ *Tefsir*, 44.

⁶⁴ *Tefsir*, 45.

⁶⁵ *Tefsir*, 45.

⁶⁶ *Tefsir*, 79.

diye hayıflanırlar.⁶⁷ Tabii burada hadisin tamamının alınmadığı, alınan kısmının da yorumlanarak alındığı anlaşılmalıdır. Yoksa bu rivayet kaynaklarda kendini kınayan nefsi daha detaylı betimlemektedir.⁶⁸

Müfessir bu eserde, büyük olarak kabul ettiği kişilerin keramet/dinî tecrübelerine de yer verir. Anlattığına göre onlardan bir kişi ölüm döşeğinde olan yakınının yanında kalmış, geceleyin ölüm melekleri eve gelmiş, canı alınması gereken kişinin ruhlarını kimin kabzedeceği konusunda aralarında konuşmuşlar. Uzunca devam eden bu hikâye tefsirde bir hayli yekûn tutmaktadır. Nihayetinde bahsi geçen şahsın canının alınması rahmet meleği tarafından gerçekleşmiş ve cennetle ödüllendirilmiş. Çünkü bu kişi dünyadaki yaşamında şu duayı okumuştur:

لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ يُحْيِي وَيُمِيتُ وَهُوَ حَيٌّ لَا يَمُوتُ بِيَدِهِ الْخَيْرُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ وَالْيَهُ الْمَصِيرُ
Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur. O birdir ve hiçbir şeriki yoktur. Mülkün tamamı O'nundur. Hamd bütünüyle O'na aittir. Hayatı veren de ölümü veren de Odur. O her zaman diridir. O'na ölüm ârız olmaz. Bütün hayır O'nun elindedir. O'nun kudreti her şeye yeter. Herkesin ve her şeyin dönüşü de O'nadır." Keramet sahibi, meleklerin kendi aralarındaki konuşmalarını dinlemiştir. Müellif bu olayın kaynağını *Nevâdiru'l-Usûl* olarak belirtir (Tefsir, 89-90). Ebû Abdullah et-Tirmizî'ye (ö. 320/932) ait bu eseri incelediğimizde, yukarıdaki duanın tefsirde anlatılan bağlamda değil, farklı bir bağlamda geçtiğini tespit ettik.⁶⁹ Müfessirin burada tasavvuf edebiyatının önemli ayaklarından biri olan evliyanın kerametine de itibar ettiği görülmüştür.

Naziât sûresinin "... *şüphesiz cennet, yegâne barınaktır.*"⁷⁰ mealindeki ayetini tefsir ederken nefesine hâkim olan, ilahî emirlere itaat gösteren kişinin varacağı yerin cennet olacağını belirtir. Onlar oradan asla çıkarılmayacaktır. Bu bağlamda müellif, Hoca Ebu Bekir Varrak'tan (ö. 280/893) Yüce Allah'ın heva ve hevesten daha kötü bir şey yaratmadığına dair bir ifade nakleder. Ona göre Allah'ın şeytanî nefis ile heva ve hevesi düşman olarak görmesinin tarikat ehlinin mezhebinde de son derece yaygın olduğunu söyler. Ardından bu görüşü desteklemek için Rumi'nin Mesnevi'sinden " خلق اطفال اند جز مست خدا ** نيست بالغ جز /رهیده از هوا
Tanrı sarhoşundan başka bütün halk çocuktur. Heva ve hevesinden kurtulmuş kişiden başka balığ yoktur." şeklinde bir şiir getirir. Eserde ifade edildiğine göre ayet iki kardeş hakkında nazil olmuştur. Bunlardan biri Mus'ab b. Umeyr, diğeri onun kardeşi Amr b. Umeyr'dir. Bunlardan biri mümin, diğeri kafir idi. Talihsiz Amr b. Umeyr, Bedr savaşında ölmüştür. Bu ayet onun hakkında nazil olmuştur.⁷¹

Müfessirin nefis terbiyesi konusunda Tirmizî'den naklen anlattığına göre kişiyi hevasının yoldan çıkarması demek, Allah Teâlâ'yı terk etmek demektir. Bu iktibastan sonra müfessir yaşadığı bir tecrübeyi anlatır. Söylediğine göre o ibadete devam ederken gönlünün karardığını düşünür, sonra bu sıkıntılarının az da olsa dağılması için oruç tutmaya başlar. Sıkıntıları geçmeyince, bir şeyhin hizmetlerinde bulunmaya gider. Şeyh ona orucu bozmasını,

⁶⁷ *Tefsir*, 82.

⁶⁸ Hazin, Alauddîn Ali b. Muhammed b. İbrahim, *Lübabu't-Te'vil fi Meani't-Tenzil* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1425/2004), 4/369.

⁶⁹ Muhammed b. Ali b. Hasan Ebu Abdullah el-Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdiru'l-Usul* thk. Abdurrahman Umeyre (Beyrut: Mektebetu't-Turas, 1412/1992), 2/159.

⁷⁰ Naziât, 79/41.

⁷¹ *Tefsir*, 164-165.

nafile ibadetin heva ve hevesten kurtulmuş kişiler için daha güzel olacağını söyler. Bunların tecrübeye dayandığını belirtir. Şeyh kendi görüşünü desteklemek için Mesnevî'den "Hiçbir üzüm tekrar dönüp koruk olmaz. Hiçbir olmuş meyve tekrar turfanda haline gelmez." manasında bir beyt nakleder. Bütün bunlardan sonra müfessir şeyhine: "Ey şeyhim! Bu tür heva ve hevesten kurtulmuş kişiyi bulamazsa ne yapmalı?" diye sorar, şeyh ona: "Eğer onu bulamazsa her namazdan sonra "أَسْتَغْفِرُ اللَّهَ الْعَظِيمَ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ، الْحَيُّ الْقَيُّومُ، وَأَتُوبُ إِلَيْهِ" istiğfar duasını yirmi defa okuyacak. Bu istiğfarla senin gönlündeki keder ve hüznün kaybolacak." der.⁷² Tefsirde uzunca anlatılan bu hikâyeden anlıyoruz ki müfessir tasavvufa intisap etmiş, tarikat ehli bir kişidir.

4.6. Astronomi Bilimi Alanına İlişkin Yorum

Gökyüzü tarih boyunca insanların ilgi odağı olmuştur. Her çağın ilim adamları kendi çapında açık olduğu kadar gizemli olan kâinat üzerinde düşünmüş ve incelemeleri sonucu elde ettikleri bilgilerini topluma aktarmışlardır. Kur'ân-ı Kerim'de evrenle alakalı çok sayıda ayet olması ister istemez din adamlarını bu konuda kafa yormaya itmiştir. Onlar da kendi döneminin ilim anlayışı temelinde ilgili ayetleri yorumlamaya çalışmışlardır. XX. yüzyılın başlarında fen bilimleri alanında meydana gelen büyük keşiflerden astronomi ilmi de nasiplenmiştir.⁷³ Dolayısıyla tefsir kaynaklarında geçen konu ile alakalı ayetlerin önceki dönemlere ait yorumların güncellenmesinde fayda vardır. Biz bu noktada eğer tefsir çağdaş döneme ait ise klasik kaynaklara olduğu gibi bilimin ortaya koyduğu verilere de müracaat edilmesinin bir zaruret olduğuna inanıyoruz.

Müfessir eserinde kendince semanın sayısını tespit etmeye çalışır ve şöyle der: "İlim ehli galaksinin sayısının dokuz olduğunu söylediler. Ama Kur'ân-ı Mecîd'te yedi gök ziredilir. Yani semanın yedi olduğu söylenmiştir. Bunlardan biri Arş, diğeri Kürsi'dir. Kevâkib- seyyare yedidir. Her biri bir semayı temsil eder. Bunlar Satürn, Güneş, Ay, Mars, Merkür, Jüpiter, Venüs'ten ibarettir. Her biri bir semadadır. Bu tertiple sema yedi kattır. Dokuz olduğunu söyleyen müneccimlerin sözleri batıldır. Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'ın ifadesine göre galaksi (felek), semanın çırağıdır. Yıldızlar bütün galaksilerde hareket ederler. Bu doğru bir sözdür. Delili, Yasîn suresinin "*Hepsi bir felekte (yörüngede) yürümektedirler.*"⁷⁴ mealindeki ayetidir. Halk içinde yıldız kayması diye bir söz vardır. Aslında yıldızlar kaymaz. Aksine yıldızlardan kopan alevdir. Her yıldız yerinde durmaktadır.⁷⁵ Görüldüğü gibi müfessirin taraf olduğu bu yorumlar, Sokrates öncesi Yunan filozoflarından Anaksimandros'un (M.Ö. 610-546) rotaya koyduğu astronomik varsayımlarla paralellik arz eder. Bilim sürekli yeni keşifler ortaya koymaktadır ve güneş sisteminin dışında birçok gezegenin varlığı artık bilinen bir husustur. Müfessir burada İmam Katade'den de bir rivayet nakleder. Katade'ye göre Allah'ın yıldızları yaratmasının amacı, semayı süslemek ve ayrıca Recîm adlı Şeytan'ı vurmaktır. (Tefsir, 50-51). Görüldüğü üzere bu rivayetin bilimsel açıdan birçok problemi beraberinde getirdiği açıktır.

⁷² Tefsir, 166-168.

⁷³ Celal Kırca, *Kur'ân ve Fen Bilimleri* (İstanbul: Marifet Yayınları, t.y.), 130.

⁷⁴ Yasîn, 36/40.

⁷⁵ Tefsir, 50.

Müfessir, "Yığılıp sıkışan bulutlardan şarıl şarıl akan sular indirdik."⁷⁶ mealindeki ayetin tefsiri bağlamında *Keşşaf* tan naklen yağmurun semadan indiğini belirtir.⁷⁷ Fakat incelediğimizde bu görüşün Zemahşerî'nin kendi görüşü değil, Hasan el-Basrî ve Katade'den naklettiği bir görüş olduğu anlaşılmaktadır. Bu görüşü yorumlayan Zemahşerî'ye göre su semadan bulutlara iner, gökler adeta bulutları sıkır.⁷⁸ Müfessir, aynı ayetin tefsirini yaparken İbn Abbas'ın "Yağmur Arş'ın direk altından gelir. O bütün canlıların rızkıdır." dediğini aktarır. Sonra Hoca Muhammed Ali Tirmizî'nin (ö. 320/923) "Yağmuru Hak Subhanehu ve Teâlâ'nın kudretiyle melekler getirip bırakırlar. Bu su hayat denizinden (بحر الحياة) gelir. Arş'tan Kürsi'ye, Kürsi'den Semaya, Sema'dan dünyaya geldiğinde bulutlara emir verilir. Bulutlar verilen emir doğrultusunda yere gönderir. Her bir tanesini bir melek getirip yerine koyar." Müellife göre bu söz ile müneccim ve kahinlerin sözleri batıl olmuştur ve yığılıp sıkışan (المعصرات)'dan maksat semalardır.⁷⁹ Elbette tefsir kaynaklarında söz konusu kelime ile ilgili farklı yorumlar da mevcuttur. Burada ravilerin görüşlerinin, yaşadıkları dönemin ilim anlayışı doğrultusunda şekillenmiş görüşler olduğunu kabul etmek gerekir. Yoksa günümüz biliminin vardığı sonuçlarla bu rivayetlerde zikredilen görüşlerinin çelişmekte olduğunu biliyoruz.

Müellif, "Ardından yeri düzenleyip döşedi."⁸⁰ mealindeki ayeti açıklarken sözü edilen yer'i suyun üzerine döşediğinden bahseder ve bu görüşü desteklemek için İbn Abbas'tan bir rivayet nakleder: Yeri alçak olarak yarattı. Ardından da gökleri yarattı." Bu bağlamda İbn Ömer'den de bir rivayet nakleder: Allah yerin yaratılmasından evvel Ka'be'nin yerini yarattı. Ka'be'nin temeli de suyun üstüne kuruludur."⁸¹

Müfessir aynı konuda "O, yedi göğü, birbiri üzerinde tabaka, tabaka yarattı"⁸² ayetinin tefsiri mahiyetinde Ka'bu'l-Ahbâr'dan şu rivayeti nakleder: "Gördüğün bu sema dünyadaki suların buharından meydana gelir. İkinci sema beyaz mermerden, üçüncü sema demirden, dördüncü sema bakırdan, beşince sema gümüşten, altında sema altından yedinci sema, yakuttan yaratılmıştır. Her semanın kalınlığı beş yüz yıllıktır. Her iki semanın arası beş yüz yıllıktır (Tefsir, 46). Görüldüğü gibi bunun isrâliyat türünden bir bilgi olduğu her yönüyle açıktır. Bilimsellikte hiç alakası olamayan hayal ürünü bir yorumdur.

4.7. Tefsirde Şiire Müracaat

İncelemekte olduğumuz eserin müellifi ayetleri tefsir ederken kelimayı daha çık hale getirmek için şiiirlerden istifa etmiştir. Ancak onun kullandığı şiiirler tamamen Farsçadır. Bazen şiiirin niteliği ve yazarın adından bahsederken, bazen de bu hususta hiç bilgi vermeden "nazm" der ve ardından şiiirden mısralar sıralar. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu şiiirlerin büyük bir kısmı Celaleddin Rumî'nin Mesnevî'sinden alınmıştır. Bazılarının ise kaynağını tespit edemedik.

⁷⁶ Nebe', 78/14.

⁷⁷ Tefsir, 131.

⁷⁸ Zemahşerî, *el-Keşşaf*, IV/207-208.

⁷⁹ Tefsir, 132.

⁸⁰ Naziât, 79/30.

⁸¹ Tefsir, 161.

⁸² Mülk, 67/3.

Tesirde müellif "De ki: "Sizi yaratan, size iştirme (duyusu), gözler ve gönüller veren O'dur. Ne kadar az şükrediyorsunuz?"⁸³ mealindeki ayetin tefsiri bağlamında Mesnevî'den şu beytleri getirir:

جویم علم از ترک علم از کجا جویم علم از ترک علم
Bilgiyi nerede arayalım? Bilgiyi terk etmede. Barışı nerede arayalım? Barışı terk etmede
از کجا جویم هست از ترک هست از کجا جویم سبب از ترک دست
Varlığı nerede arayalım? Varlığı terk etmede. Elmayı nerede arayalım? Eli terk etmede!

Sadece *Mesnevî* ismini vererek zikrettiği mısraları araştırdığımızda onların da Celaleddin Rumî'nin *Mesnevî*'sinden alındığını görmüş olduk. Bazen de *Mesnevî* adını verip atıfta bulunduğu şiirler Rumî'nin eserinde bulunmamaktadır. Demek burada ya bir imla hatası olmuş ya da Farsça başka mesnevîlerden de istifade ettiği anlaşılmaktadır. Müellif iktibas ettiği şiirlerin tercümesini vermez.

Rumî'den aldığı şiirlerde bazen tasarrufa gidildiği anlaşılmaktadır. Örneğin "*Şüphesiz bunda Allah'tan sakınıp korkan kimseler için büyük bir ibret vardır.*"⁸⁴ tefsiri bağlamında asıl metinde "این رسولا نسی خمیر راست گوی" beyti, "این رسولا ضمیر رازگو" olarak almıştır. Devamındaki mısra aynıdır.

مستمع خواهند اسرافیل خو این رسولا ضمیر رازگو
Bu sıra söylenen gönül elçileri, İsrail huylu dinleyici ister
نخوتی دارند و کبری چون شهان چاکری خواهند از اهل جهان
Padişahlar gibi azamet sahibidir bunlar. Cihan halkından kulluk ister.
تا ادبها شان بجایگاه ناوری از رسالت شان چگونه بر خوری
Huzurlarında edebe riayet etmedikçe elçiliklerinden nasıl faydalanabilirsin?
کی رسانند آی امانت را بتو تا نباشی پیششان راکع دوتو
Önlerinde iki büklüm eğildikçe o emaneti sana verirler mi hiç

Son beytin başındaki "هر ادبشان" ifadesi müellif tarafından "هر پریشان" şeklinde yazılmıştır. Diğer yandan tefsirde sıralanan şiirlerin Rumî'nin nüshasında aynı sırayla gelmediği görülmüştür.

4.8. Fıkhî Konularla İlgili Görüşleri

Tefsire konu olan surelerin tamamen tevhid temelli Mekkî surelerden oluşu, hem de eserin çok kısa oluşu müellifin fıkhî konulardaki görüşlerini net olarak ortaya koymaya pek elverişli değildir. "*Sabah akşam Rabbinin adını an.*"⁸⁵ ayetinin tefsirinde tefsirciler farklı görüşlere sahiptirler. Nesevî'ye göre burada *bukre*'den kastedilen sabah, *asıla*'dan kastedilen öğlen ve ikinci namazıdır.⁸⁶ Beydâvî'ye göre ise sabah ve öğlen ile ikindedir. Zira asıl öğlen ve ikinci için beraber birden de kullanılır,⁸⁷ Zemahşerî'ye göre bukre ve asıla'dan anlaşılan

⁸³ Mülk, 67/23.

⁸⁴ Nâziât, 79/26.

⁸⁵ İnsan, 76/25.

⁸⁶ Ebü'l-Berekât en-Nesevî, *Medârikü't-Tenzil ve Hakaiku't-Te'vil* (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1430/2009), IV/469-470.

⁸⁷ Nâsirüddin Ebü Saîd (Ebü Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî. *Envârü't-Tenzil ve Esrârü't-Te'vil* (İstanbul: Dersaadet, t.y.), II/554.

sabah ve ikindi namazlarıdır.⁸⁸ Bazı tefsircilere göre burada bukre (بكرة) ve asîl (أصيل) kelimeleri gündüzün anları için kullanılan genel bir ifadedir.⁸⁹ Fakat Hanefi mezhebi müfessirlerinden Ebussuud'a gör *bukre* ve *asîl* kelimeleri "Bütün zaman dilimlerinde rabbini zikretmeye devam et veya sabah, öğlen ve ikindi namazlarına devam et" gibi iki manada tefsir edilir.⁹⁰ Üzerinde çalıştığımız eserin müellifine göre bu ayetin manası sabah, öğlen, ikindi, akşam ve yatsı olmak üzere bütün farz namazlardır.⁹¹

"Gecenin bir kısmında O'na secde et; geceleyin de O'nu uzun uzadıya tespih et." mealindeki 26. ayetin manası, akşam ve yatsı namazıyla birlikte uzun gecelerde ibadet etmek ve namaz kılmak, Allah'ı zikretmek ve tesbihte bulunmaktır.⁹² Bazı Hanefi müfessirlerine göre ayet sadece akşam ve yatsı namazlarını ifade eder.⁹³ Zemahşerî'ye göre " Gecenin bir kısmında O'na secde et." ayetinden anlaşılması gereken "Gecenin bir kısmında namaz kıl ya da akşam ve yatsı namazlarını eda et" demektir.⁹⁴ Üzerinde çalıştığımız eserin başka yerlerinde konuyla alakalı başka örneklere rastlayamadık. Burada temel tefsir kaynaklarının yorumları ile karşılaştırdığımızda da müellifin mezhebini yansıtacak orijinal bir bilgi olmadığı ortaya çıkmaktadır.

Sonuç

Misyoner Gunnar Jarring koleksiyonunda yer alan bilgilerden anladığımız kadarıyla eser Uygur Türk lehçesiyle Doğu Türkistan'da yazılmıştır. Ferağ kaydından 1929 yılında yazıldığı anlaşılmaktadır. Biz burada Uygurca demekten kaçınıyoruz. Zira henüz yakın tarihe kadar bölgede Arap harfleriyle eser yazan müelliflerden hiçbiri kullandıkları dilin Uygurca olduğunu söylememiş, aksine Türkçe olduğunu özellikle ifade etmişlerdir. Dolayısıyla Uygurları ayrı bir millet gibi gösterip onlara yeni bir dil icad etmek yerine, onların Türk boylarından bir boy, dillerinin de Türkçenin bir lehçesi olduğunu söylemek daha isabetli yaklaşım olacaktır. Eserin Uygurca olduğunu söyleyen Gunnar Jarring'dir. Yazarın böyle bir ifadesi yoktur. Eser el yazmasıdır ve Çağatay Türk imlasının son evrelerini temsil ettiğini söyleyebiliriz.

Uygur toplumunun yakın tarihi konusunda araştırma yapanların görüşlerini temellendirirken delil bulmakta zorlandığımızı biliyoruz. Bu sebeple ilim camiasını varlığından haberdar etmek ve eserin muhtevası hakkında mümkün olduğunca ayrıntılı olarak bilgi vermek istedik. Böyle olunca diğer çalışmalarımızda da ifade ettiğimiz Doğu Türkistan bölgesinde yazılan Kur'ân tercüme ve tefsirlere bir yenisi daha eklenmiş olacaktır. Müellifi meçhul bu eseri çeşitli yönlerden incelemeye çalıştık. Bu bağlamda yazarın eserde Kur'ân ayetlerini tefsir ederken yine Kur'ân ayetlerinden istifade etmeye önem verdiğine az da olsa birkaç örnekte rastlayabildik. Hz. Peygamberin sözlerine bolca müracaat edildiğini gördük. Fakat nakledilen rivayetlerin çoğu terhib ve terğib babından senedleri sağlam olmayan rivayetler olduğu tespit edildi. Eserde sahâbe ve tabiün rivayetlerine de sık rastlanmıştır.

⁸⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI/200.

⁸⁹ Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve 't-Tenvîr mine 't-Tefsîr* (Tunus: Dâru's-Sahnûn, 1997), XIX/405.

⁹⁰ Ebüssuûd Efendi, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm* (Kahire: Dâru'l-Mustafa, t.y.), VI/365.

⁹¹ *Tefsîr*, 111.

⁹² *Tefsîr*, 111.

⁹³ Nesefî, *Medârik*, IV/470; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm*, VI/365

⁹⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI/200.

Araştırmamız esnasında tefsircinin sahih kaynaklarda yer almayan isrâliyat kökenli rivayetlerden oldukça yoğun olarak istifade ettiği sonucuna varılmıştır. Çoğu yerde kaynak zikretmeden ayetin nüzul sebebi ve ayetin nüzul ortamına ilişkin rivayetler zikredilmiştir. Bazı ayet ve surelerin faziletlerine ilişkin rivayetlerin sayısı fazla değildir.

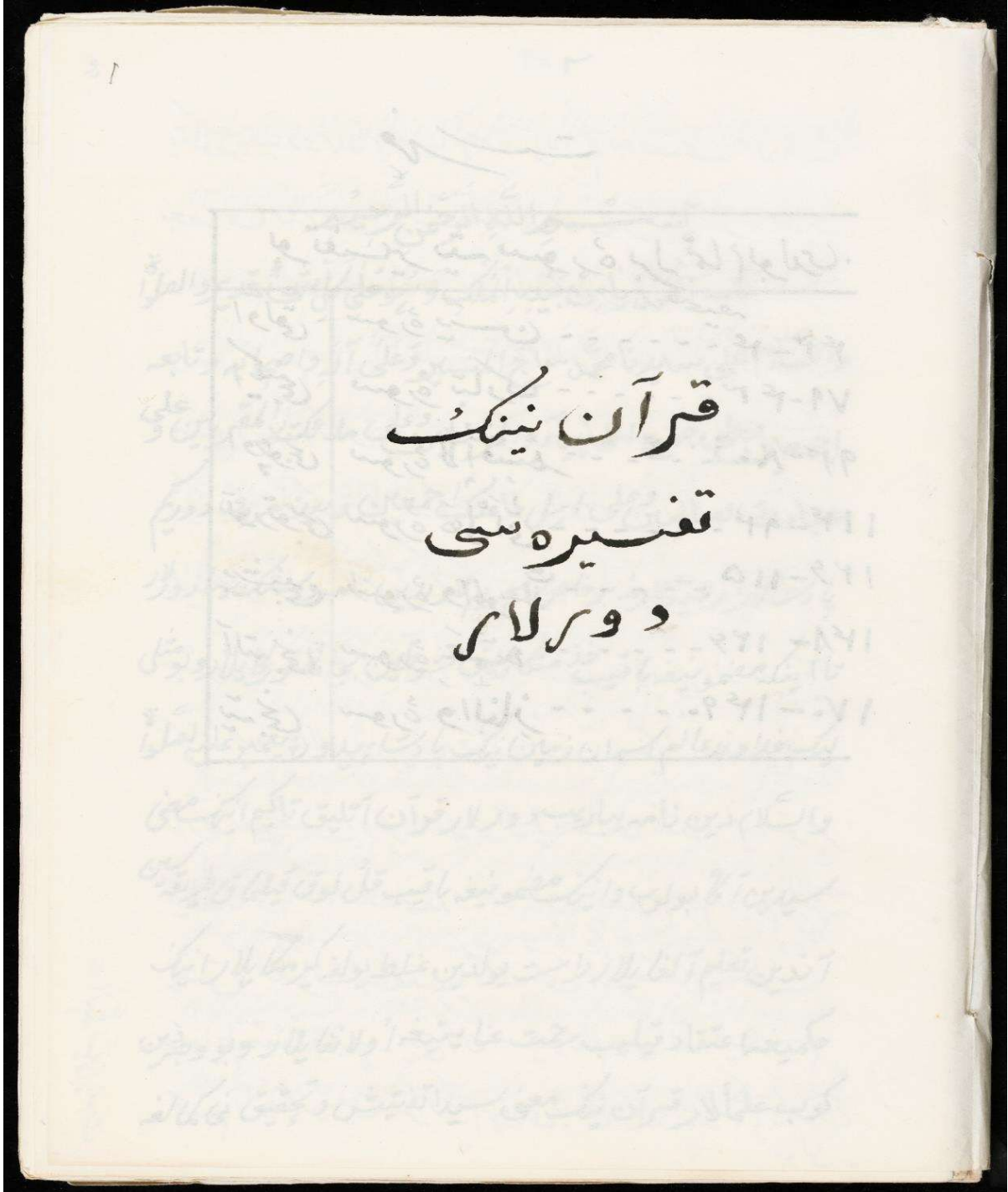
Tefsiri dirayet yöntemi açısından incelediğimizde de önemli ipuçları elde ettik. Dirayet yöntemi nakli bilgilere değil, akla ve mantığa dayalı çıkarımlar yapar. Biz burada kavramın teorik çerçevesi üzerinde durmadık, sadece yazarın dirayet tefsir metodunun hangi alt konularına müracaatta bulunduğunu tespit etmeye çalıştık. Örneğin kelam ilmine dair tartışmalara konu olan ayetler çerçevesinde müellifin Sünni ve halef ulemâsının mezhebini benimseyen yorumlar yaptığına şahit olduk. Herhangi ilhâdî veya XIX. yüzyılda yeniden itibar görmeye başlayan selefi ekole yakınlığına dair herhangi bir görüşe rastlamadık. Müellif eserinde dilbilim sarf, nahiv ve lügavî alanlarındaki tartışmalara neredeyse hiç girmemiştir. Buradan anlıyoruz ki müellif eserini tamamen genel halk kitlesi için yazmıştır. İlmî üsluptan daha ziyade, vaaz üslubunu tercih ettiğini söyleyebiliriz. Celaleddin Rumî'nin Mesnevî'si başta olmak üzere Farsça şiirlerden bolca istişhadda bulunmuştur. Fıkhî konularda bir iki örnek dışında müellifin görüşlerini yansıtan örnekler rastlayamadık. Karşılaştığımız örnekler de onun mezhebini ortaya koyacak nitelikteki örnekler değildi. Tasavvufa olan bakışı tamamen geleneksel Türk toplumun bakış açısıyla aynıdır. Sufi kaynaklardan bolca bilgi nakleder. Netice itibarıyla eserde müellifin yaşadığı dönemde revaçta olan reformcu veya Ceditçi bakış açısını yansıtmak bir belirti tespit edemedik.

Kaynakça

- Ahmet b. Hanbel. Müsned. thk. Şu'âyyb el-Arnâvut. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1416/1996.
- Berbercan, Mehmet Turgut. "İsveç Türkoloji'sinden İki Bilgin: Gustaf Raquette ve Gunnar Jarring". *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi* 10 (2017): 43-47. Erişim 27 Ağustos 2022.
- Beyzâvî Nâsîrüddîn Ebû Saîd Abdullâh b. Ömer b. Muhammed. *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*. İstanbul: Dersaadet, t.y.
- Beyhakî, Ebi Bekr Ahmed b. el-Hüseyn. *el-Câmî' li Şu'abi'l-İmân*. thk. Muhtar Ahmed en-Nedevî. Riyad: Mektebetur'-Rüşd, 1423/2003.
- Cezâirî, Ebu Bekr Câbir. *Kitabu'l-Mescid ve Beyti'l-Muslim*. Suudi Arabistan: Mektebetu leyyine, 1412/1992.
- Çelebi, İlyas. "Sıfat". *İslam Ansiklopedisi*. 37: 100-106. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.
- Ebüssuûd, Muhammed b. Muhammed b. Mustafa el-İskilibî el-İmâdî. *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*. thk. Muhammed Afîfî ve Hayrî Saîd. (Kahire: Dâru'l-Mustafa, t.y.
- Elbânî, Muhammed Nasiruddîn. *Silsiletü'l-Ahâdîsi'd-Da'îfa ve'l-Muvdu'a ve Eseruha es-Seyyiu fi'l-Ümmeh*. Riyad: Mektebetu'l-Ma'arif, 1425/2004.
- Elbânî, Nasiruddîn. *Da'iyifu'l-Tergîb ve't-Terhîb*. Riyad: Mektebetu'l-Ma'arif, 1421/2000.
- Eraslan, Kemal. "Yusuf Hâs Hâcıb". *İslam Ansiklopedisi*. 13/438-439. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1986.

- Gözün, Abdulvahab. "Hadislere Göre Sırat Köprüsü ve Özellikleri". *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19 (2021): 204.
- Hatiboğlu, İbrahim. "İsrâliyat". *İslam Ansiklopedisi*. 23/195-199. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.
- Hâzin, Alauddîn Ali b. Muhammed b. İbrahim. *Lübabu't-Te'vîl fi Meani't-Tenzil* Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1425/2004), 4: 369.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *Tefsiru't-Tahrîr ve't-Tenvîr mine't-Tefsîr*. Tunus: Dâru's-Sahnûn, 1997.
- Kırıca, Celal. *Kur'ân ve Fen Bilimleri*. İstanbul: Marifet Yayınları, t.y.
- Kutluer, İlhan. "İlliyyet". *İslam Ansiklopedisi*. 22/121-123. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
- Nesefî, Ebü'l-Berekât. *Medârikü't-Tenzil ve Hakaiku't-Te'vil*. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1430/2009.
- et-Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed. *el-Mu'cemu'l-Kebîr*. thk. Hamdî Abdulmecid es-Selefi. Kahire, Mektebutu İbn Teymiyye, t.y.
- Tirmizî, Ebu 'İsâ Muhammed b. 'İsâ. *el-Câmi'u'l-Kebîr (Sünen)*. thk. Beşşar 'Avvel Maruf. nşr. (b.y. Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1996.
- Tirmizî, Muhammed b. Ali b. Hasan Ebu Abdillâh el-Hakîm. *Nevâdiru'l-Usul*. thk. Abdurrahman Umeyre. Beyrut: Mektebetu't-Turas, 1412/1992.
- Yaşaroğlu, M. Kâmil. "İnsan Suresi". *İslam Ansiklopedisi*. 22/331-332. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "İlim". *İslam Ansiklopedisi*. 22/108-109. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
- Zemaşerî, Ebü'l-Kasım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf 'an Haka'iki Ğavâmizi't-Tenzil ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fi Vücûhi't-Te'vîl*. Beyrut: Dâru'l-Marife, t.y.

Ekler:

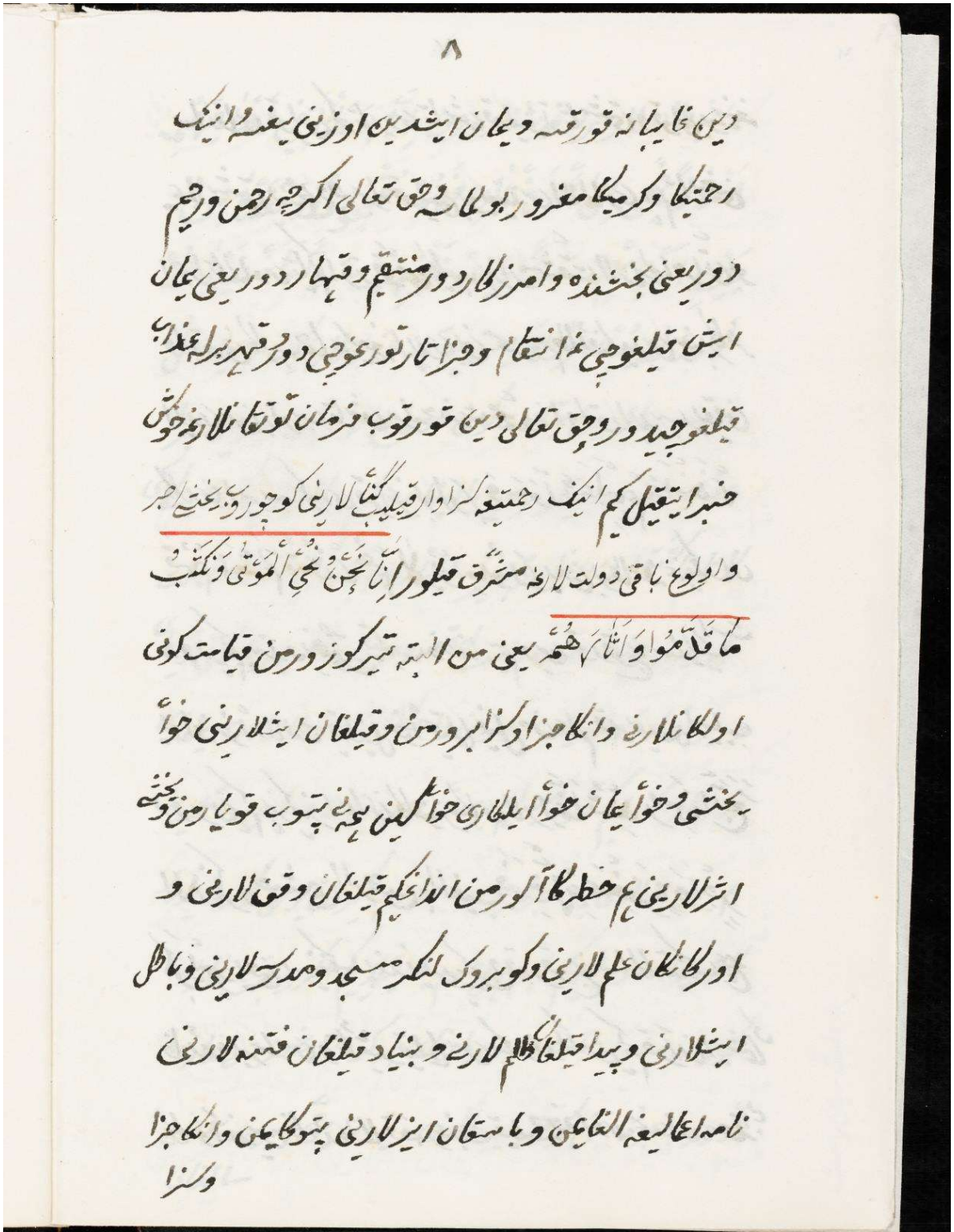

1. Eserin ilk sayfası

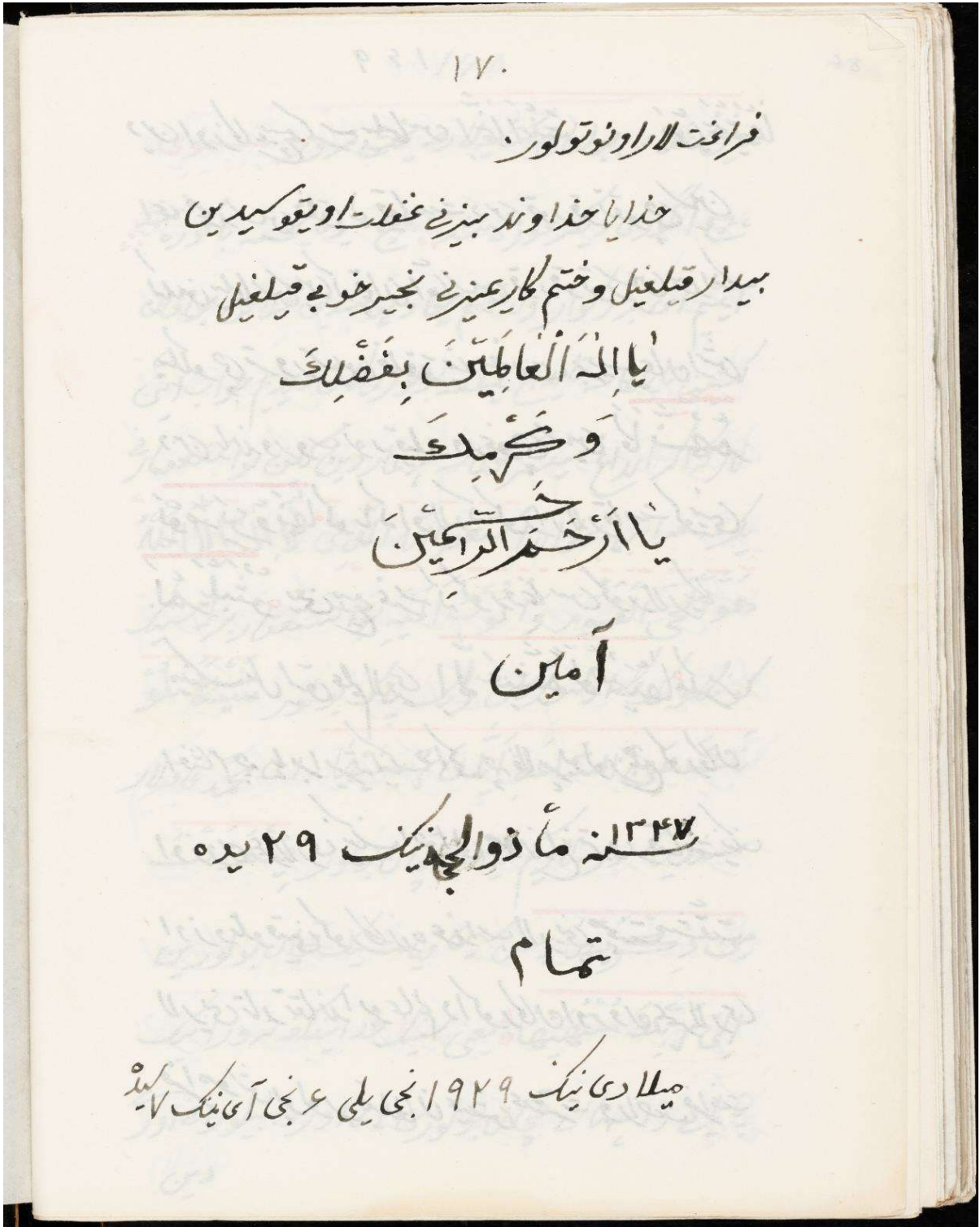
فہرست

بو تفسیریتہ سورہ برلہ تمام بولدری.	
اولقی	سورہ یسن صحیفہ ۴۲-۴۰
ایکنجی	سورہ تبارک ۷۹-۴۳
اوچونجی	سورہ لاقسید ۹۳-۸۰
تورتونجی	سورہ هل انی ۱۱۴-۹۴
بشنبی	سورہ والمرسلات ۱۲۶-۱۱۵
آلتهنجی	سورہ عمہ ۱۴۱-۱۲۶
یتہنجی	سورہ والنار ۱۷۰-۱۴۹

2. Eserin İçindekiler Bölümü

3. Eserin 8. Sayfasından bir parça metin

4. Eserin son sayfası